

**MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
VERSLO TEISĖS KATEDRA**

GIEDRĖ POVILONYTĖ
Verslo teisės studijų programa

RESTITUCIJOS TAIKYMO PAGRINDAI, SĄLYGOS IR YPATUMAI
Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas:
Dr. doc. Egidijus Baranauskas

Vilnius, 2011

TURINYS

IVADAS	3
I. RESTITUCIJOS SAMPRATA	6
1.1. Restitucijos sąvokos įtvirtinimas Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse.....	6
1.2. Restitucijos kilmė ir šiuolaikinis reglamentavimas užsienio valstybių civilinės teisės sistemose.....	8
1.3. Restitucijos teisinis reglamentavimas ir samprata Lietuvos Respublikos civilinėje teisėje ...	13
II. RESTITUCIJOS TAIKYMO PAGRINDAI	17
2.1. Restitucijos taikymas turta gavus neteisėtai arba per klaidą	17
2.2. Restitucijos taikymas sandorį pripažinus negaliojančiu ab initio	19
2.2.1. Sandorio samprata ir jo galiojimo sąlygos	19
2.2.2. Restitucija, kaip sandorių pripažinimo negaliojančiais pasekmė	23
2.3. Restitucijos taikymas, kai prievolės neįmanoma įvykdyti dėl nenugalimos jėgos (force majeure)	25
2.4. Restitucijos taikymas sutarties nutraukimo atveju	27
2.5. Restitucijos taikymas panaikinus dovanojimą	30
III. RESTITUCIJOS TAIKYMO BŪDAI, RŪŠYS IR SĄLYGOS	34
3.1. Restitucijos taikymo būdai	34
3.2. Restitucijos rūšys	37
3.3. Atvejai, kai restitucija netaikoma visiškai	38
IV. RESTITUCIJOS IR DAIKTINĖS TEISĖS SANTYKIO YPATUMAI	41
4.1. Restitucijos ir vindikacijos santykis	41
4.2. Restitucijos įtaka tretiesiems asmenims	45
IŠVADOS	50
LITERATŪROS SĄRAŠAS	53
SANTRAUKA	58
SUMMARY	59

IVADAS

Nagrinėjamos temos aktualumas. Pasirinkta baigiamojo darbo tema aktuali tuo, kad nors restitucija Lietuvos Respublikos civilinėje teisėje įstatymiškai įtvirtinta ir detaliam reglamentuojama jau beveik dešimt metų (nuo naujojo Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (toliau – Civilinis kodeksas arba CK) įsigaliojimo 2001 m. liepos 1 d.), tačiau tiek teisės moksle, tiek teismų praktikoje iki šiol kyla tam tikrų neaiškumų ir problemų dėl restituciją reglamentuojančių normų aiškinimo, tinkamo restitucijos taikymo pagrindų kvalifikavimo, vieningos teismų praktikos formavimo, vis dar aktuali išlieka ir restitucijos bei vindikacinio reikalavimo santykio problema. Atsižvelgiant į tai, baigiamajame darbe bus siekiama nuodugniai išanalizuoti ir įvertinti šiuo metu Lietuvos civilinėje teisėje galiojantį restitucijos reglamentavimo modelį, atskleisti restitucijos sampratos ypatumus, aptarti restitucijos taikymo pagrindus, pakomentuoti aktualią teismų praktiką restitucijos taikymo srityje ir ieškoti galimų praktiniame jos taikyme pasitaikančių problemų sprendimo būdų.

Tyrimo naujumas. Šiame baigiamajame darbe atlikto tyrimo naujumas pasireiškia tuo, kad restitucija analizuojama ne vien sandorių pripažinimo negaliojančiais kontekste, kur šis institutas taikomas dažniausiai, bet plačiau aptariami ir kiti, doktrinoje anksčiau išsamiau netyrinėti, restitucijos taikymo pagrindai, įtvirtinti CK 6.145 straipsnio 1 dalyje bei kitose, specialiosiose CK normose. Taip pat nagrinėjama pati restitucijos samprata, Civilinio kodekso normomis įtvirtinto restitucijos reglamentavimo modelio pasirinkimo prielaidos ir ypatumai, restituciją reglamentuojančių teisės normų santykis ir suderinamumas su kitomis Civilinio kodekso nuostatomis.

Tyrimo objektas. Restitucija, kaip vienas iš Civilinio kodekso nustatytų pažeistų teisių gynimo būdų, šio būdo taikymo pagrindai, sąlygos ir ypatumai.

Hipotezė: Pagal Lietuvoje galiojantį teisinį reguliavimą restitucijos bei kitų „gražinimo“ funkciją atliekančių institutų taikymo sritys yra glaudžiai susijusios ir ši aplinkybė tam tikrais atvejais gali apsunkinti restituciją reglamentuojančių normų aiškinimą bei taikymą.

Darbo tikslai. Išanalizuoti Lietuvos civilinėje teisėje pripažįstamą restitucijos sampratą, atskleisti šio instituto taikymo ypatumus, įvertinti restitucijos santykį su kitomis pažeistų teisių gynimo priemonėmis.

Darbo uždaviniai:

- 1) Atskleisti Civiliniame kodekse nustatyto restitucijos teisinio reglamentavimo ypatumus ir galimas tokio reguliavimo susiformavimo prielaidas, palyginti restitucijos teisinį reglamentavimą ir pačią restitucijos sampratą Lietuvos ir užsienio valstybių civilinėje teisėje.
- 2) Aptarti ir išanalizuoti visus Civiliniame kodekse nustatytus restitucijos taikymo pagrindus, pakomentuoti ir įvertinti šių pagrindų aiškinimo ypatumus bei aktualią Lietuvos teismų praktiką taikant restituciją skirtingais pagrindais. Atskleisti restituciją reglamentuojančių normų aiškinyje bei praktiniame jų taikyme kylančias problemas ir ieškoti galimų šių problemų sprendimo būdų.
- 3) Remiantis teisinėje literatūroje pateiktais išaiškinimais bei pavyzdžiais iš teismų praktikos, išanalizuoti restitucijos taikymo būdus ir rūšis, nustatyti, kokios aplinkybės nulemia restitucijos taikymą vienu ar kitu būdu bei kokiais atvejais restitucija apskritai nėra taikoma.
- 4) Analizuojant prievolinės ir daiktinės teisės ypatumus, atskleisti restitucijos ir vindikacinio reikalavimo santykį ir kokiais pagrindais šie pažeistų teisių gynimo būdai turi būti atribojami. Aptarti situacijas, kada restitucija turi būti taikoma atsižvelgiant į vindikacijai nustatytas taisykles.
- 5) Aptarti restitucijos taikymo problematiką tais atvejais, kai pripažinto negaliojančiu sandorio objektu buvęs turtas perleidžiamas tretiesiems asmenims, su kuriais pirmojo daikto savininko nesieja jokie santykiai. Įvertinti aplinkybes, kurioms esant trečiasis asmuo pripažįstamas sąžiningu ir nustatomas draudimas iš jo išreikalauti įgytą turtą.

Tyrimo šaltiniai. Lietuvos Respublikos bei pasirinktų užsienio valstybių civilinius teisinius santykius reglamentuojantys teisės aktai, mokslinė literatūra civilinės teisės srityje, periodiniai leidiniai, mokslinės publikacijos, teismų praktika.

Tyrimo metodai. Ruošiant šį darbą naudoti sisteminės dokumentų analizės, lyginamasis, istorinis, loginis, apibendrinimo moksliniai metodai.

Darbo struktūra. Šis darbas susideda iš įvado, keturių pagrindinių skyrių su smulkesnėmis potėmėmis ir apibendrinančių išvadų. Pirmajame skyriuje analizuojamas restitucijos sąvokos įstatyminis įtvirtinimas 2000 m. Civiliniame kodekse, pasirinkto restitucijos reglamentavimo modelio panašumai ir skirtumai, lyginant su ankstesniu šio instituto reglamentavimu Lietuvoje bei restitucijos reglamentavimu ir samprata užsienio valstybėse. Antrajame skyriuje analizuojami atvejai, kuriems esant atsiranda pagrindas restitucijos taikymui,

analizuojant teisės doktriną ir teismų praktiką vertinamas šių pagrindų teisinis reglamentavimas, suvokimo ir aiškinimo ypatumai. Trečiajame skyriuje aptariami restitucijos būdai taikant ją natūra ir piniginiu ekvivalentu, lyginamas šių restitucijos taikymo būdų santykis, komentuojant konkrečius restitucijos taikymo atvejus išskiriamos restitucijos rūšys, analizuojami atvejai, kada, dėl tam tikrų specifinių aplinkybių egzistavimo, restitucija apskritai negali būti taikoma. Ketvirtajame skyriuje vertinamas restitucijos ir vindikacijos santykis bei šių pažeistų teisių gynimo būdų atrbojimas, aptariami atvejai, kada daiktinės teisės normos riboja restitucijos taikymą, suteikiant prioritetą ne restitucijos prašančios nukentėjusios sandorio šalies, o sąžiningo turtą įgijusio trečiojo asmens interesams.

I. RESTITUCIJOS SAMPRATA

1.1. Restitucijos sąvokos įtvirtinimas Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse

Lietuvos Respublikos civilinėje teisėje pati restitucijos sąvoka, išvertus iš lotynų kalbos reikšianti atkūrimą, sugražinimą į pradinę padėtį¹, yra palyginti nauja, įstatymiškai ji įtvirtinta tik 2000 metais, priėmus naująjį Civilinį kodeksą. Ankstesnėje, 1964 metais priimtoje CK redakcijoje² restitucijos sąvoka vartojama nebuvo. Tačiau nors ir įstatyme konkrečiai neįvardinta, restitucija kaip teisinė priemonė egzistavo, tiek ankstesnėje teisinėje literatūroje, tiek teisės taikymo praktikoje šis institutas buvo žinomas ir naudotas negaliojančių sandorių pasekmės įvardinti³.

Analizuojant 1964 metų CK III skirsnio II dalies normas, reglamentuojančias sandorių negaliojimo atvejus, atkreiptinas dėmesys į 47 straipsnio antroje pastraipoje įtvirtintą taisyklę: „Kai sandoris negalioja, kiekviena iš jo šalių privalo gražinti antrajai šaliai visa tai, ką yra gavusi pagal sandorį, o kai negalima gražinti to, ką yra gavusi, natūra, – atlyginti to vertę pinigais, jeigu įstatyme nenumatytos kitokios sandorio negaliojimo pasekmės“. Minėta norma, nors joje restitucijos sąvoka ir nėra tiesiogiai įvardijama, savo prasme beveik identišškai atitinka 2000 m. CK 1.80 straipsnio 2 dalies nuostatą, kuri suformuluota taip: „Kai sandoris negalioja, viena jo šalis privalo gražinti kitai sandorio šaliai visa, ką yra gavusi pagal sandorį (restitucija), o kai negalima gražinti to, ką yra gavusi, natūra, – atlyginti to vertę pinigais, jeigu įstatymai nenumato kitokių sandorio negaliojimo pasekmių“.

Kaip matome, rengiant naująjį Civilinį kodeksą, įstatymų leidėjas priėmė sprendimą restitucijos sąvoką ne tik įtraukti į teisės akto tekstą, bet ir nustatyti jos taikymui atskiras taisykles bei išplėsti restitucijos taikymo sritį, greta sandorių pripažinimo negaliojančiais atvejų įstatyme nustatydamas ir kitus pagrindus, kuriems egzistuojant gali būti taikoma restitucija. Lyginant su anksčiau galiojusiu CK, toks reguliavimas vertintinas kaip iš esmės naujo restitucijos reglamentavimo modelio sukūrimas, šio teisės instituto reikšmės sustiprinimas. Tačiau vertinant šį ryškų teisinio reguliavimo pakeitimą, manytume esant tikslinga paanalizuoti tokio Lietuvos įstatymų leidėjo sprendimo susiformavimo prielaidas.

Atsisakant ankstesnio, iš socialistinės santvarkos perimto civilinio teisinio reguliavimo ir kuriant naująjį, šiuo metu galiojantį, 2000 m. Civilinį kodeksą, Lietuvoje vykdytas materialinės teisės kodifikavimas, siekiant šiuolaikiškai reglamentuoti civilinius santykius, pritaikyti

¹ Lelis J. Lotynų - lietuvių kalbų žodynas. Vilnius: Agora, 2002. P. 252.

² Lietuvos TSR civilinis kodeksas // Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės Žinios. 1964. Nr.19-138.

³ Dambrauskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės: monografija. Vilnius: Justitia 2009. P. 134.

juos prie pasikeitusios visuomeninės santvarkos. Šiam tikslui įgyvendinti buvo ne tik pasitelktos Lietuvos teisės mokslininkų žinios, bet taip pat semtasi patirties ir nemažai normų perimta iš kitų valstybių civilinio teisinio reguliavimo. Atsižvelgiant į tai, kad į Civilinį kodeksą yra įtrauktos ne tik tam tikros tarptautinės komercinės, tarptautinės privatinės teisės nuostatos, bet ir pasinaudota tiek senaisiais Europos valstybių (Prancūzijos, Vokietijos) civiliniais kodeksais, tiek ir naujausia užsienio valstybių (Nyderlandų, Kanados Kvebeko provincijos) civilinės teisės kodifikavimo patirtimi, galima pagrįstai teigti, kad šiam teisės aktui yra būdinga teisės recepcija. Taigi tikėtina, kad tam tikra užsienio teisinių sistemų įtaka galėjo paveikti ir restitucijos reglamentavimo ypatumus.

Pasak prof. V. Mikelėno, kodifikacijos procesai patvirtina, kad teisė, kaip ir kitos visuomenės gyvenimo sritys, niekada nebuvo, nėra ir nebus uždara sistema. Todėl ir civilinės teisės kodifikavimas, ypač materialusis, reiškia kokybiškai naujos nacionalinės teisės kūrimą „skolinantis“ taisykles ar ištisis institutus iš kitų nacionalinių teisės sistemų⁴. Tačiau tokia užsienio valstybių teisės recepcija nėra vertinama vienareikšmiškai ir gana dažnai susilaukia kritikos. Vertinant iš vienos pusės, galima sutikti, jog kūrybiškas pasinaudojimas pažangia, jau patikrinta ir pasiteisinusia kitų valstybių patirtimi turėtų būti vertinamas pozityviai ir taikomas nacionalinėje teisėkūroje⁵. Kita vertus, kyla grėsmė, kad dėl skirtingo atskirų valstybių tam tikrų santykių teisinio reguliavimo ir per ilgą laiką susiformavusių savitų teisės tradicijų, vienoje jurisdikcijoje taikomos ir darniai derančios normos gali būti ne tokios veiksmingos ar netgi sukelti aiškinimo bei praktinio pritaikymo problemų, jas mechaniškai „transplantavus“ į kitos valstybės teisinį reguliavimą.

Lyginant šiuolaikinį ir anksčiau galiojusį teisinį reglamentavimą, vienu iš pagrindinių pasikeitimų galima laikyti konkrečių restitucijos taikymo pagrindų įtvirtinimą, tokiu būdu „išplečiant“ restitucijos taikymo sritį ir leidžiant jos taikymą ne tik sandorį pripažinus negaliojančiu ab initio, bet ir kitais CK 6.145 straipsnio 1 dalyje išvardintais atvejais. Pažangia naujove laikytinas nuostatų, užtikrinančių didesnę teisinę apsaugą tretiesiems asmenims įtvirtinimas (CK 1.80 straipsnio 4 dalyje, 6.153 straipsnyje), nustatymas normų, suteikiančių teisę teismui išimtiniais atvejais restitucijos netaikyti (CK 6.145 straipsnio 2 dalis, 6.148 straipsnis), nuostatų dėl restitucijos objektu buvusio turto priverstinio išieškojimo į valstybės pajamas panaikinimas ir kitos specialios normos, kurių taikymo ypatumai bus detaliau analizuojami tolesniuose skyriuose.

Tačiau, vertinant nuo 2001 metų atsiradusius pakeitimus, būtina atkreipti dėmesį ir į galimus neigiamus dabar galiojančio reguliavimo aspektus. Pažymėtina, kad nors Civilinis

⁴ V. Mikelėnas. Naujasis Lietuvos civilinis kodeksas šiuolaikinės globalizacijos kontekste. Šiuolaikinės civilinės teisės raidos tendencijos ir perspektyvos – mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius, Justitia 2007. P. 43.

⁵ Ten pat.

kodeksas galioja jau beveik ištisą dešimtmetį, iki šiol kyla tam tikrų problemų dėl restituciją reglamentuojančių normų aiškinimo, tinkamo restitucijos taikymo pagrindų kvalifikavimo, vieningos teismų praktikos formavimo, vis dar aktuali išlieka ir restitucijos bei vindikacinio reikalavimo santykio problema. Atsižvelgiant į tai, prieš pradėdant analizuoti restitucijos reglamentavimo Lietuvoje specifiką, manytume jog reikėtų plačiau pasidomėti paties restitucijos instituto kilmė, samprata kitų valstybių teisinėse sistemose bei šiuo metu Lietuvoje įvirtinto restitucijos reglamentavimo modelio pasirinkimo prielaidas ir ypatumus.

1.2. Restitucijos kilmė ir šiuolaikinis reglamentavimas užsienio valstybių civilinės teisės sistemose

Kaip ir daugelis civilinės teisės institutų, restitucija į šiuolaikinę teisę atėjo dar iš Senovės Romos laikų. Restitucija buvo perimta iš klasikinės romėnų teisės, kur restitucijos terminu buvo įvardinta ypatinga pretorinės gynybos priemonė formulariniame procese, kuria pasinaudodamas pretorius, remdamasis ne įstatymu, o savo nuožiūra, bei vadovaudamasis teisingumu, atkurdavo prieš tai buvusią civilinių santykių padėtį⁶. Pavyzdžiui, apgaulės ar prievartos būdu sudaryto sandorio nukentėjusioji šalis galėjo kreiptis į pretorių, kurio tikslas buvo sugrąžinti šali į pirmąją padėtį, buvusią iki ydingojo sandorio. Šį tikslą pretorius galėjo pasiekti pasinaudodamas teisės gynimo priemone – *restitutio in integrum*. Pripažinęs, kad prašymas taikyti restituciją yra pagrįstas, grąžinti šalis į ankstesnę padėtį pretorius galėdavo įvairiais būdais – pavyzdžiui leisdamas nukentėjusiajai šaliai pareikšti ieškinį arba *exceptio*. Taigi norint atkurti ankstesnę padėtį (*restitutio in integrum*), pretoriui tekdavo pasinaudoti dar ir kitomis pretorinės gynybos priemonėmis (*stipulationes praetoriae*, *missio in possessionem*, *actio praetoriae*)⁷. Tačiau, pasak profesoriaus S. Vėlyvio, tuometinė restitucijos samprata skyrėsi nuo šiuolaikinės, restitucijos dar nebuvo galima laikyti savarankišku teisių gynimo būdu, ji veikiau buvo traktuojama ne kaip priemonė, o pats tikslas, rezultatas, pasiekiamas pretoriaus dėka⁸.

Atsižvelgiant į tai, kad būtinybė taikyti restituciją, dažniausiai iškyla situacijose, kada vieno asmens teisinė padėtis neproporcingai pasikeičia kito asmens teisių ir teisėtų interesų sąskaita, šiuolaikinėse teisinėse sistemose restitucijos terminas dažniausiai yra vartojamas apibūdinant negaliojančio sandorio šalių (arba vienos iš jų) grąžinimą į buvusią iki sandorio sudarymo padėtį arba prievoles, kylančias iš vadinamųjų kvazisutarčių, pavyzdžiui, be pagrindo įgyto turto arba

⁶ Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S. Romėnų teisė. Vilnius: Justitia, 2007. P. 51.

⁷ A. Dambrauskaitė. Restitucijos taikymo sandorių pripažinimo negaliojančiais bylose problemos. Jurisprudencija, 2003, t. 37(29). P. 80.

⁸ Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S. Romėnų teisė. Vilnius: Justitia, 2007. P. 51.

nepagrįsto praturtėjimo grąžinimą⁹. Bendrosios teisės valstybėse restitucijos teisę plačiąja prasme sudaro taisyklės, kurias taikant pinigai ar kitas turtas grąžinami savininkui ar asmeniui, turinčiam teisę tą turtą valdyti – jei vienas asmuo be teisinio pagrindo gavo turtą ar pinigų sumą iš kito asmens, jis privalo visa tai grąžinti teisėtam savininkui, kad nebūtų laikomas nepagrįstai praturtėjusiu ar įgavusiu nepagrįstą naudą¹⁰. Nurodoma, kad tokia prievolė egzistuoja, kai pavyzdžiui, turtas ar pinigai perduoti dėl prievartos, suklydimo arba tai įvyksta negaliojančio sandorio (dėl jo neteisėtumo, formos trūkumų ar kitų priežasčių) pagrindu, arba kai asmuo, turintis turtą, gauna naudos atlikdamas nepateisinamus veiksmus¹¹. Kaip nurodo G. Virgo, šiuolaikinėje Anglijos teisėje pripažįstama, kad restitucijos teisę sudaro grupė bendrą funkciją atliekančių priemonių, kurios veikia skirtos atimti iš atsakovo gautą naudą, nei atlyginti ieškovo patirtus nuostolius. Autorius taip pat teigia, kad restitucija neturėtų būti grindžiama vien nepagrįsto praturtėjimo grąžinimo principu, toks traktavimas būtų pernelyg siauras, nes prie restitucinių reikalavimų priskiriami ir vindikaciniai, ir kondikciniai reikalavimai, ir reikalavimai priteisti iš atsakovo naudą, kurią jis gavo atlikęs deliktinius veiksmus ieškovo atžvilgiu, nors ieškovas dėl to nuostolių ir nepatyrė¹².

Kaip matome, bendrosios teisės sistemoje restitucijos terminas vartojamas tiek sutartinių santykių srityje (pavyzdžiui, nuostolių atlyginimas pažeidus sutartį), tiek ir už šių santykių ribų (pavyzdžiui, tais atvejais, kai šalių sudaryta sutartis pripažįstama negaliojančia ab initio)¹³. Taigi įvertinus restitucijos sampratą pagal bendrąją teisę, darytina išvada, jog restitucija šiuo atveju traktuojama itin plačiai, ji taikoma esant pagrindui grąžinti tam tikrą turtą, neatsižvelgiant į tai, iš kokių santykių (prievolinių, deliktinių ar daiktinių) šis pagrindas kilo. Atsižvelgiant į tai, kad į restitucijos taikymo sritį patenka daug įvairių teisinių santykių, restitucijos taikymo atvejai bendrosios teisės tradicijos valstybėse yra įvardijami kaip „restitucijos teisė“. Apibendrinant galima paminėti taiklų G. Virgo apibūdinimą, vaizdžiai atskleidžiantį šį restitucijos mastą ir įvairiapusiškumą: „Restitucijos teisė yra tarsi kalnas, kuris tik iš tolo gali pasirodyti tik menkas iškilimas teisiniame peizaže, tačiau paanalizavus išsamiau, paaiškėja, koks jis didelis ir painus, ir kaip lengva pasiklysti šlaituose¹⁴“.

Tuo tarpu, vertinant restituciją kontinentinės, kitaip vadinamos romanų-germanų, teisės kontekste, pastebėtina, kad šios civilinės teisės tradicijai priklausančių valstybių civiliniuose kodeksuose „restitucijos teisė“, kaip atskira sritis nėra išskiriama, normų, reglamentuojančių

⁹ Dambrauskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Monografija. Vilnius: Justitia, 2009. P. 130.

¹⁰ Virgo G. The principles of the Law of Restitution. Oxford: Clarendon Press, 1999. P. 3.

¹¹ Dictionary of Law / ed. E.A. Martin. Oxford; New York: Oxford University Press, 1994. P. 346-347.

¹² Virgo G. The principles of the Law of Restitution. 2nd edition. Oxford: Oxford University Press, 2006. P. 7.

¹³ Stone R. The modern Law of Contract. London: Cavendish Publishing Limited, 2005. P. 473.

¹⁴ Virgo G. The principles of the Law of Restitution. 2nd edition. Oxford: Oxford University Press, 2006. Preface.

restituciją nėra daug ir civiliniuose kodeksuose dažniausiai nėra atskiro skyriaus, nustatančio restitucijos taisykles. Vertinant sandorių galiojimą, remiamasi sutarčių teisės nuostatomis, o sprendžiant negaliojimo pasekmių klausimą, dažniausiai pasitelkiamos be pagrindo įgyto turto gražinimo (nepagrįsto praturtėjimo) taisyklės¹⁵. Štai, pavyzdžiui, Prancūzijos civiliniame kodekse¹⁶, skirtingai nei Lietuvos Respublikos CK, nėra atskiro straipsnio, numatančio sandorių negaliojimo pasekmes (restituciją), o doktrinoje nurodoma, kad įvykdymo pagal negaliojantį sandorį gražinimas iš esmės vykdomas pagal taisykles, reglamentuojančias be pagrindo įgyto turto gražinimą – panaikinus jau įvykdytą sutartį, įvykdymas netenka teisinio pagrindo, todėl, kaip ir be pagrindo atlikto mokėjimo atveju, negaliojančio sandorio šalys reikalauja gražinti tai, ką jos įvykdė neprivalėdamos to daryti¹⁷.

Analizuojant Vokietijos civilinį kodeksą¹⁸ pastebėsime, kad šios valstybės civilinėje teisėje restitucija kaip bendra negaliojančio sandorio pasekmė taip pat nėra įvardijama. Laikomasi nuostatos, kad viskas, kas įgyta pagal negaliojantį sandorį, laikoma įgytu be pakankamo teisinio pagrindo ir turi būti gražinta vadovaujantis nepagrįsto praturtėjimo taisyklėmis¹⁹. Šią mintį pagrindžia ir tai, kad Vokietijos civiliniame kodekse pats restitucinio pobūdžio reikalavimą reglamentuojantis 812 straipsnis yra įtvirtintas skirsnyje dėl nepagrįsto praturtėjimo, o atskirų restitucijos taisyklių nėra nustatyta.

Tačiau atkeiptinas dėmesys į dar vienos, taip pat kontinentinės teisės sistemai priskirtinos jurisdikcijos nustatytą restitucijos teisinį reglamentavimą. Analizuodami Kanados Kvebeko provincijos civilinį kodeksą²⁰ (toliau – Kvebeko CK) pastebėsime, kad šiame teisės akte restitucijos klausimams yra skirtas atskiras skyrius, restitucijos taisyklės išsamiai reglamentuotos, apibrėžiami konkretūs atvejai, kada restitucija gali būti taikoma ir kokia tvarka sprendžiami kiti su restitucijos taikymu susiję klausimai (restitucijos būdas, įtaka tretiesiems asmenims ir kt.). Toks restitucijos reglamentavimas dėl savo detalumo ir išskiriamų taikymo pagrindų gausos šiek tiek primena bendrosios teisės valstybėse vyraujančią „restitucijos teisės“ sampratą, tačiau įdomu pastebėti ir tai, kad Kvebeko CK nustatytas restitucijos reglamentavimas yra labai panašus į

¹⁵ Dambruskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Monografija. Vilnius: Justitia, 2009. P. 132.

¹⁶ http://www.legifrance.gouv.fr/html/codes_traduits/code_civil_textA.htm#CHAPTER%20II%20-%20OEF%20THE%20ESSENTIAL%20REQUISITES Prisijungimo laikas 2010-11-08.

¹⁷ Dambruskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Monografija. Vilnius: Justitia, 2009. P. 132.

¹⁸ http://www.bundesrecht.juris.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#BGBengl_000P812 Prisijungimo laikas 2010-11-08.

¹⁹ Dambruskaitė A. Sandorių pripažinimo negaliojančiais teisinės pasekmės - Lietuvos ir Prancūzijos teisės lyginamieji aspektai: daktaro disertacija; Mykolo Romerio universitetas. Vilnius, 2006. 56 psl.

²⁰ http://www2.publicationsduquebec.gouv.qc.ca/dynamicSearch/telecharge.php?type=2&file=/CCO/CCQ_A.html Prisijungimo laikas 2010-11-07.

Lietuvos Respublikos civilinio kodekso šeštosios knygos pirmos dalies X skyriuje nustatytas restitucijos taisyklės.

Siekiant įvertinti ir pagrįsti šį panašumą, galime paanalizuoti Kvebeko CK 1699 straipsnio pirmąją pastraipą, kuri suformuluota taip: „Restitution of prestations takes place where a person is bound by law to return to another person the property he has received, either unlawfully or by error, or under a juridical act which is subsequently annulled retroactively or under which the obligations become impossible to perform by reason of superior force²¹“. Kaip matome, ši norma numato net keturis atvejus, kada gali būti taikoma restitucija: kai asmuo yra gavęs turtą: 1) neteisėtai arba 2) per klaidą, arba 3) pagal sandorį, kuris pripažintas negaliojančiu nuo sudarymo momento, arba 4) kai pareigos, kylančios iš sudaryto sandorio, neįmanoma įvykdyti dėl nenugalimos jėgos.

Įvertinus Kvebeko CK 1699 straipsnio pirmosios dalies formuluotę tiek lingvistiniu, tiek loginiu aspektu, galime daryti pagrįstą išvadą, kad ji savo struktūra ir prasme iš esmės atitinka Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.145 straipsnio 1 dalies nuostatą: „Restitucija taikoma tada, kai asmuo privalo grąžinti kitam asmeniui turtą, kurį jis gavo neteisėtai arba per klaidą, arba dėl to, kad sandoris, pagal kurį jis gavo turtą, pripažintas negaliojančiu *ab initio*, arba dėl to, kad prievolės negalima įvykdyti dėl nenugalimos jėgos.“ Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad vienintelis skirtumas, kurį galima išvelgti tarp šių dviejų formuluočių yra tai, kad pagal Kvebeko CK pabrėžiama, kad asmuo grąžinti gautą turtą yra įpareigojamas pagal įstatymą („bound by law“), o Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse šis momentas nėra tiesiogiai akcentuojamas, bet gali būti suprantamas pagal normos prasmę.

Tačiau atkreiptinas dėmesys į dar vieną aspektą – tai pačią Kvebeko CK nustatytą restitucijos sąvoką, kuri vartojama restitucijos taisyklės nustatančio skyriaus pavadinime bei visose šio skyriaus normose - „Restitution of prestations“ arba „la restitution des prestations“ – originaliame kodekso tekste prancūzų kalba. Išvertus iš prancūzų kalbos, sąvoka „prestation“ reiškia „prievolė“²², „naudą“, „įvykdymą“²³.

Kvebeko CK prievolių teisės normas įtvirtinančios penktosios knygos 1373 straipsnis numato: „*The object of an obligation is the prestation that the debtor is bound to render to the creditor and which consists in doing or not doing something. The debtor is bound to render a prestation that is possible and determinate or determinable and that is neither forbidden by law nor*

²¹ Išvertus į lietuvių kalbą: „Restitucija pagal prievolę taikoma tada, kai pagal įstatymą asmuo privalo kitam asmeniui grąžinti turtą, kurį jis gavo neteisėtai arba per klaidą, arba pagal juridinį aktą, kuris vėliau pripažįstamas negaliojančiu nuo sudarymo momento, arba pagal kurį prisiimtos prievolės tampa neįmanoma įvykdyti dėl nenugalimos jėgos“ (Aut. past.).

²² Balaišienė I. J., Prancūzų-lietuvių kalbų žodynas. Vilnius, leidykla „Žodynas“, 2004. P. 645.

²³ The Oxford Hachette French dictionary: French-English, English-French. Oxford university press, 1997. P. 672.

contrary to public order“. Išvertus į lietuvių kalbą, ši norma skamba taip: „Prievolės objektas yra ta nauda („prestation“), kurią skolininkas privalo suteikti kreditoriui ir kuri pasireiškia tam tikrų veiksmų atlikimu arba susilaikymu nuo jų. Skolininkas gali būti įpareigojamas atlikti tik tai, kas yra imanoma, aiškiai apibrėžta ar apibrėžiama, nėra uždrausta įstatymo ir neprieštaruja viešajai tvarkai“. Taigi galime daryti prielaidą, kad sąvoka „prestation“ gali būti traktuojama kaip įvardijanti prievolės objektą, o sistemiškai aiškinant įstatymo normas, manytume, kad tai reikš, jog Kvebeko CK 1699-1707 straipsniuose numatytos restitucijos taisyklės („restitution of prestations“) yra orientuotos būtent į prievolinius teisinius santykius, ir jų pagalba galima susigrąžinti tą objektą (naudą), kuris buvo perleistas tam tikros prievolės pagrindu.

Toks restitucijos teisinis reglamentavimas sudaro prielaidas manyti, kad Kvebeko įstatymų leidėjai, civiliniame kodekse bendrąsias restitucijos taisykles nustatančiame skyriuje vartodami sąvoką „restitution of prestations“, turėjo omenyje, jog taikant restituciją pagal šias taisykles, yra reikalaujama, kad šalis sietų prievoliniai teisiniai santykiai. Taigi nors Kvebeko CK ir numato gana platų restitucijos taikymo atvejų ratą, kas sukelia tam tikrų panašumų į bendrosios teisės valstybėse vyraujančią restitucijos, kaip universalaus teisinio instrumento traktavimą, vis dėlto galima teigti, kad Kvebeke restitucijos taikymui yra nubrėžiamos ribos, nustatant, kad restitucija taikoma tik tada, kai siekiama sugrąžinti turtą, kuris buvo perleistas pagal tarp asmenų egzistavusią prievolę, o ne kitais pagrindais.

Kaip jau minėta anksčiau, rengiant naująjį Lietuvos Respublikos civilinį kodeksą ir kuriant šiuolaikišką teisinį reguliavimą, buvo vadovautasi įvairių užsienio valstybių civilinių santykių teisiniu reguliavimu, o dalis normų tiesiog „pasiskolinta“. Akivaizdus to pavyzdys yra aplinkybė, jog šiuo metu galiojančiame teisės akte restitucijos normos ne tik išskirtos į specialų skyrių, bet CK 6.145-6.153 straipsniuose ir beveik identišškai atkartoti visi restituciją reglamentuojantys Kvebeko CK straipsniai (1699-1707). Tačiau, vertinant šį formalų restitucijos teisinio reglamentavimo panašumą, iškyla klausimas, ar perkėlus „kanadietiškas“ restituciją reglamentuojančias normas į Lietuvos Respublikos teisinę sistemą, ir pati restitucijos samprata yra suvokiama ir traktuojama lygiai taip pat. Šis ir kiti su restitucijos taikymą reglamentuojančių Lietuvos Respublikos civilinio kodekso normų aiškinimo bei praktinio taikymo problematika susiję klausimai bus detaliau analizuojami kituose baigiamojo darbo skyriuose.

1.3. Restitucijos teisinis reglamentavimas ir samprata Lietuvos Respublikos civilinėje teisėje

Civilinio kodekso komentare²⁴ bei civilinės teisės vadovyje²⁵ restitucija yra įvardijama kaip civilinių teisių gynimo būdas, kai vienai šaliai gražinama tai, ką ji yra perdavusi kitai šaliai, o iš turtą nepagrįstai įgijusios šalies išieškoma tai, ką ši yra nepagrįstai gavusi. Taigi, nors pasaulio teisinėje literatūroje nėra vieningos pozicijos dėl restitucijos teisinės prigimties ir restitucinio reikalavimo savarankiškumo²⁶, Lietuvos teisinės literatūros bei Civilinio kodekso nuostatų sisteminė analizė leidžia daryti išvadą, kad restitucija pagal savo tikslą ir prigimtį laikytina vienu iš pažeistų civilinių teisių gynimo būdų, numatytų CK 1.138 straipsnyje.

CK 1.138 straipsnio 2 punkte nurodoma, kad pažeistas civilines teises gina teismas „atkurdamas buvusią iki pažeidimo padėtį“. Tai reiškia, kad siekiant atkurti pažeistą civilinių teisių santykių stabilumą, šių santykių dalyviai sugražinami į status quo, ir šį tikslą galima pasiekti būtent pritaikius restituciją. Tokia pozicija atsispindi ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje sandorių pripažinimo negaliojančiais bylose, kur laikomasi nuomonės, kad tais atvejais, kai iki pažeidimo buvusi padėtis atkurama pripažįstant sandorį negaliojančiu, kartu turi būti vykdoma restitucija²⁷. Tačiau, kaip teisingai nurodo A. Dambrauskaitė, derėtų atkreipti dėmesį į tai, kad negaliojančio sandorio nereikėtų besąlygiškai pripažinti teisės pažeidimu, todėl CK 1.138 straipsnio 2 punktas neturėtų būti suprantamas pažodžiui – šioje normoje minima teisės pažeidimą sandorių negaliojimo atveju reikėtų suprasti plačiau²⁸.

Šiuo metu galiojančiame Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse restituciją reglamentuojančioms normoms yra skirtas specialus skyrius šeštosios knygos, kurioje reguliuojami prievolių teisės klausimai, pirmojoje dalyje. Atsižvelgiant į šią aplinkybę, galime daryti prielaidą, kad įstatymų leidėjas, parinkdamas restitucijai būtent tokią vietą teisės akto struktūroje, sąmoningai siekė pabrėžti restitucijos priklausomybę nuo prievolių teisių santykių egzistavimo tarp asmenų, kurių atžvilgu naudojama ši teisinė priemonė. Tuo remiantis galima daryti išvadą, kad restitucija

²⁴ Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė / Mikelėnas V. Vilnius: Justitia, 2003. I tomas. P. 185.

²⁵ Ambrasienė D., Baranauskas E. ir kt. Civilinė teisė. Prievolių teisė. Vilnius. Lietuvos teisės universitetas, 2004. P. 101.

²⁶ Pavyzdžiui, Rusijos autorius S. V. Morgunov teigia, kad restituciją galima laikyti ir pačiu prievolių teisių santykiu ir tuo pat metu – civilinės atsakomybės priemone. Kitų teisės mokslininkų nuomone – restitucija nelaikytina savarankiška, ypatinga gynimo priemone, besiskiriančia nuo kitų civilinių gynimo būdų, tai rūšinė, „sudėtinė“ sąvoka, kiekvienu konkrečiu atveju reiškianti vieną arba kitą apsauginį teisinį santykį. Dar kiti – neigia galimybę pateikti vindikacinius ieškinius, kai sandoris pripažįstamas negaliojančiu, nes tokiu atveju turto likimas sprendžiamas pagal restitucijos taisykles.

²⁷ LAT CBS teisėjų kolegijos 2002 m. birželio 24 d. nutartis civilinėje byloje A.R. v A.Š. Bylos Nr. 3K-3-926/2002, kat. 31.3.1.

²⁸ Dambrauskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Monografija. Vilnius: Justitia, 2009. P. 128.

laikytina būtent prievoliniu pažeistų teisių gynimo būdu, taip atskiriant ją nuo savo tikslu ir pasiekiamu rezultatu gana panašaus daiktinės teisės vindikacijos instituto.

Kaip nurodoma teisės doktrinoje, restituciją reglamentuojančio CK skyriaus normos nustato bendrąsias taisykles, taikomas visais restitucijos atvejais²⁹, o analizuodami CK 6.145 straipsnį, apibrėžiantį restitucijos taikymo pagrindus, pastebėsime, kad šių atvejų galima rasti tikrai nemažai. Priešingai, negu anksčiau galiojusioje Civilinio kodekso redakcijoje, restitucijos taikymo pagrindai yra detaliam reglamentuojami, restitucija siejama jau ne tik su sandorių pripažinimo negaliojančiais atvejais, bet taip pat numatomos ir kitos aplinkybės, kada ši priemonė gali būti taikoma.

Kaip matyti iš CK 6.145 straipsnio 1 dalies formuluotės, jau šiek tiek aptartos vertinant restitucijos teisinio reglamentavimo panašumus Lietuvoje ir Kanados Kvebeko provincijoje, bendrųjų restitucijos taisyklių taikymui pagal Lietuvos Respublikos civilinį kodeksą taip pat yra galimi net keturi alternatyvūs pagrindai, t.y.: 1) turtą gavus neteisėtai, 2) turtą gavus per klaidą, 3) sandorį, kuriuo perleistas tam tikras turtas, pripažinus negaliojančiu ab initio, 4) negalint įvykdyti prievolės dėl nenugalimos jėgos (force majeure) aplinkybių. Kaip jau minėta, Kvebeko CK yra nustatyti tokie patys restitucijos pagrindai, ir pagal Kvebeke galiojančią restitucijos sampratą jie yra siejami su prievoliniiais teisiniais santykiais. Atsižvelgiant į tai ir vadovaujantis Lietuvos teisės doktrinoje bei teismų praktikoje formuluojama principine nuostata, kad restitucija galima tik esant prievoliniams santykiams, galima būtų teigti jog CK 6.145 straipsnio 1 dalyje nustatyti restitucijos taikymo pagrindai taip pat turėtų būti laikomi atsirandančiais kaip tam tikrų asmenis siejusių prievolinių santykių pasekmė.

Vis dėlto vienareikšmiškos išvados dėl restitucijos taikymo pagrindų teisinės prigimties neleidžia daryti ir abejonių dėl pačios restitucijos sampratos sukelia CK komentare pateikiamas restitucijos taikymo pagrindų apibūdinimas. Vadovaujantis CK komentaro autorių nuomone, restitucijos taikymas „turtą gavus neteisėtai“ atitinka daikto išreikalavimą iš neteisėto valdymo pagal CK 4.97 straipsnį, o antrasis pagrindas – „turtą gavus per klaidą“ - prilyginamas CK 6.237 straipsnyje nustatytam be pagrindo įgyto turto išreikalavimui³⁰. Vertinant tokią doktrinos atstovų nuomonę, kyla klausimas ne tik dėl restitucijos priklausomybės nuo prievolinių santykių, bet ir dėl jos santykio su kitais Civiliniame kodekse įtvirtintais savarankiškais ir atskiras taikymo taisykles turinčiais teisės institutais.

²⁹ Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė / Mikelėnas V. Vilnius: Justitia. T. 1. P. 185.

³⁰ Ten pat.

Taip pat paminėtina, kad nors CK 6.145 straipsnis įtvirtina iš pažiūros baigtinį restitucijos taikymo pagrindų sąrašą, kitose CK normose tai pat galime aptikti nuorodų į restituciją, pvz.: CK 6.222 straipsnis, numatantis galimybę taikyti restituciją sutarties nutraukimo atveju, taip pat CK 6.472 straipsnio 3 dalis, nustatanti dovanojimo panaikinimo teisinės pasekmės. Vertinant šiuos restitucijos taikymo atvejus, susidaro neaiškumas, ar jie turėtų būti traktuojami kaip dar du papildomi restitucijos taikymo pagrindai, ar vis dėlto reikėtų šiuos atvejus priskirti kuriai nors iš CK 6.145 straipsnio 1 dalyje nurodytų kategorijų. Autorės nuomone, šių atvejų sutapatinimas su kuriuo nors iš CK 6.145 straipsnio 1 dalyje įtvirtintų restitucijos taikymo pagrindų būtų nepagrįstas, nes pagal savo esmę ir specifiką tai yra atskiri atvejai, negalintys būti prilyginami nei sandorio pripažinimui negaliojančiu, nei kuriam kitam iš minėtoje teisės normoje nustatytų pagrindų. Atsižvelgiant į tai, šiame darbe restitucijos taikymas nutraukus sutartį ar panaikinus dovanojimą pripažintinas specialiose normose įvirtintais savarankiškais pagrindais, kurie bus analizuojami greta CK 6.145 straipsnio 1 dalyje atvejų.

Manytume, yra svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad CK komentare taip pat nurodoma, kad kai kurios normos gali nustatyti specialiąsias taisykles, kurios taikomos tik tam tikrais restitucijos atvejais (pvz., CK 6.240 straipsnis, reglamentuojantis atsiskaitymus grąžinant be pagrindo įgytą turta). Be to, restitucijos taikymą riboja kiti CK straipsniai. Pavyzdžiui, draudžiama taikyti restituciją CK 1.80 straipsnio 4 dalyje ir 4.96 straipsnyje numatytais atvejais³¹. Paminėti straipsniai nukreipia į nepagrįsto praturtėjimo ar turto gavimo bei daiktinės teisės nuostatas ir tarsi paneigia anksčiau aptartą tų pačių CK komentaro autorių išreikštą poziciją, kad 6.145-6.153 straipsnių normos „nustato bendrąsias taisykles, taikomas visais restitucijos atvejais“. Kaip matome, nustačius „specialiąsias“ restitucijos taisykles, „bendrujų“ taikymo sritis susiaurinama, o idėja, kad restitucijos taikymas galimas tik asmenis siejant prievoliniams santykiams, iš dalies praranda savo prasmę.

Kaip nurodo A. Dambrauskaitė: „Pripažįstant, kaip tai daro CK komentaro autoriai, kad restitucija taikoma esant ne tik prievoliniams teisiniams santykiams, bet ir taikant daiktinius civilinių teisių gynimo būdus (vindikaciją) gali pasirodyti keista restitucinių normų vieta CK struktūroje <...>. Be to, kyla klausimas, ar tikrai restituciją reglamentuojančios teisės normos reikalingos taikant daiktinius pažeistų teisių gynimo būdus. Jeigu kodekse yra atskiros taisyklės, taikytinos „restitucijai“ esant vindikaciniam ieškiniui, jeigu yra specialios taisyklės, taikytinos „restitucijai“, kai yra pareiškiami kondikciniai ieškiniai, susidaro įspūdis, kad specialių taisyklių yra

³¹ Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė / Mikelėnas V. Vilnius: Justitia. T. 1. P. 185.

daugiau negu bendrujų ir lieka labai nedaug atvejų, kuriems galės būti taikomos CK šeštosios knygos X skyriuje „Restitucija“ įtvirtintos restitucijos taisyklės³².

Sutinkant su cituota autorės pozicija, galima teigti, jog nustatydamą išimtis iš bendrosiomis įvardintų taisyklių ir tokiu būdu sukurdamą skirtingas restitucijos taikymo „variācijas“, priklausančias nuo teisinių santykių pobūdžio, Lietuva formuoja savitą ir originalų restitucijos modelį, besiskiriantį ne tik nuo taikomų kitose kontinentinės teisės sistemos valstybėse, bet ir nuo Kanados Kvebeko provincijos restitucijos teisinio reglamentavimo. Mūsų nuomone, būtent dėl tokio teisės aiškinimu sukurto restitucijos įvairiapusiškumo bei tam tikro neapibrėžtumo, ir kyla problemų, siekiant tinkamo šių normų suvokimo ir praktinio pritaikymo.

Apibendrinant Lietuvos Civiliniame kodekse įtvirtintą restitucijos reglamentavimą bei šių normų doktrininį aiškinimą, galima teigti, kad šis institutas nėra vienalytis ir jo taikymas vis dėlto sietinas ne tik su prievolinių teisinių santykių, bet priklausomas ir nuo tam tikrų daiktinės teisės ypatumų bei atvejų, kada restitucijos taikymui įtakos turės nepagrįsto praturtėjimo bei turto gavimo be pagrindo nuostatos. Autorės nuomone, tokio plataus restitucijos traktavimo vis dėlto reikėtų vengti, atsižvelgiant į tai, kad pagal Lietuvos civilinį teisinį reglamentavimą, greta restitucijos egzistuoja ir kiti institutai, taip pat skirti atlikti „grąžinimo“ funkcijai. Taigi pernelyg išplėtus restitucijos restitucijos taikymo sritį, kyla grėsmė sukurti teisinį neapibrėžtumą, dėl kurio tampa neaišku, kurio instituto normos turėtų būti taikomos konkrečioje situacijoje, ir kokia šių normų tarpusavio sąveika.

³² Dambrauskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Monografija. Vilnius: Justitia, 2009. P. 137-138.

II. RESTITUCIJOS TAIKYMO PAGRINDAI

Kaip jau minėta prieš tai buvusiame skyriuje, išgaliojus naujam Civiliniam kodeksui, restitucijos reglamentavimas žymiai pasikeitė, įgavo naujų atspalvių ir ypatumų. Vienas iš jų – konkrečių restitucijos taikymo pagrindų išskyrimas ir jų įtvirtinimas teisės akto tekste. Manytume, jog įstatymų leidėjas, įtvirtindamas bendrąsias restitucijos taisykles siekė apimti ir visus į jų taikymo sritį patenkančius atvejus, taip nubrėždamas konkrečias restitucijos, kaip vieno iš pažeistų teisių gynimo būdų, taikymo ribas. Tačiau, kaip matyti, tam tikri atvejai vis dėlto liko neįtraukti į CK 6.145 straipsnio 1 dalį. Taigi atskirai paminėtinas 6.222 straipsnyje numatytas restitucijos taikymas nutraukus sutartį bei dovanojimo panaikinimo atveju, kurį apibrėžia CK 6.472 straipsnis. Šie du papildomi restitucijos pagrindai bus aptarti tyrimo eigoje, o pradėti analizę, manytume, derėtų nuo pagrindų, išvardintų CK 6.145 straipsnio 1 dalyje.

2.1. Restitucijos taikymas turta gavus neteisėtai arba per klaidą

Du pirmieji iš CK 6.145 straipsnio 1 dalyje numatytų restitucijos taikymo pagrindų įstatymo normoje yra įvardinti taip: restitucija taikoma tada, kai asmuo privalo grąžinti kitam asmeniui turta, kurį jis „gavo neteisėtai“ arba „per klaidą“. Šios, iš pirmo žvilgsnio galinčios pasirodyti nesudėtingos, formuluotės, vis dėlto kelia nemažai aiškinimo problemų.

Pagal CK komentare pateiktą išaiškinimą³³ galime spręsti, kad turto gavimas „neteisėtai“ sietinas su CK ketvirtosios knygos 4.97 straipsniu, nustatančiu daikto išreikalavimo iš neteisėto valdymo tvarka, o turto gavimas „per klaidą“ nurodo į CK 6.237 straipsnį, reglamentuojantį be pagrindo įgyto turto išreikalavimą. Remiantis tokia CK komentaro autorių išdėstyta nuomone, darytina išvada, kad minėti pagrindai leidžia taikyti restituciją ir daiktinės teisės reguliuojamais atvejais, taip pat reikalavimams, kylantiems iš prievolių, atsiradusių tam tikrų kvazisutarčių pagrindu.

Atsižvelgiant į tai, kad pagal Lietuvos Respublikos civilinį kodeksą egzistuoja atskiros vindikacinio reikalavimo taisyklės, toks restitucijos taikymo ribų išplėtimas, leidžiant taikyti CK X skyriaus nuostatas turto „neteisėto“ gavimo atvejais, galėtų būti traktuojamas kaip perteklinis, persidengiantis ir tam tikra prasme net konkuruojantis su daiktiniais pažeistų teisių gynimo būdais, dėl to vertintinas kaip sukeliantis daugiau painiavos teisės aiškinime negu realios praktinės naudos. Šią mintį pagrindžia civilinės teisės doktrinoje išsakyta nuomonė, kad nepagrįstas yra CK 6.145

³³ Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė / Mikelėnas V. Vilnius: Justitia. T. 1. P. 185.

straipsnio 1 dalies aiškinimas, jog šio skyriaus taisyklės (t.y. restitucija) taikomos išreikalaujant daiktą iš neteisėto valdymo (CK 4.97 straipsnis). „Lietuvos teisėje daiktiniai teisiniai pažeistų teisių gynimo būdai yra atskirti – ir yra netgi atvirkščiai – tam tikrais atvejais (pvz., sandorių negaliojimo atveju vadovaujamosi CK 1.80 straipsnio 4 dalimi, CK 4.96 straipsniu) taikant restituciją naudojamosi tam tikromis taisyklėmis, įtvirtintomis daiktinėje teisėje, o ne atvirkščiai³⁴“. Šiame kontekste taip pat galime paminėti ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo poziciją dėl prievolinių ir daiktinių teisių gynimo būdų atribojimo, pateiktą vienoje iš neseniai nagrinėtų bylų: „Vindikacija ir restitucija yra savarankiški, tarpusavyje nekonkuruojantys asmens teisių gynimo būdai. Restitucija taikoma tik tada, kai asmenis sieja prievoliniai santykiai. Tuo tarpu, kai reikalavimą pareiškusio asmens ir daikto valdytojo nesieja prievoliniai santykiai, daiktas gali būti išreikalautas tik pagal vindikacijos taisyklės, įtvirtintas CK 4.95-4.97 straipsniuose³⁵. Atsižvelgiant į tai, manytina, kad šio restitucijos taikymo pagrindo doktrininis aiškinimas, susiejant restituciją su daiktine teise, yra ne visai tinkamas ir turėtų būti keičiamas ta linkme, kad restitucijos taikymas vis dėlto pasiliktu prievolinio santykio ribose.

Vertinant antrąjį pagrindą dėl turto gavimo „per klaidą“, pažymėtina, kad CK 6.237-6.242 straipsnių normos, reglamentuojančios nepagrįsto praturtėjimo ar turto gavimo atvejus, lygiai taip pat kaip ir restitucinės normos, Civiliniame kodekse yra išskirtos į atskirą skyrių ir šiems atvejams yra numatytos savarankiškos taikymo sąlygos bei taisyklės. Taigi kyla klausimai, kodėl bendrosios restitucijos taisyklės turėtų būti taikomos CK 6.237 straipsnyje nustatytu atveju, jei jam galioja atskiras savarankiškas reguliavimas. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad nepagrįsto praturtėjimo ar turto gavimo normos pripažįstamos esančiomis subsidiaraus taikymo ir taikomos tik tais atvejais, kai asmuo negali savo teisių apginti kitais jam prieinamais būdais. Kaip nurodoma teismų praktikoje: „Nepagrįsto praturtėjimo ar turto gavimo institutas negali būti taikomas dėl to, jog kasatorius turi galimybę ginti savo pažeistas teises kitais gynybos būdais. <...> nepagrįsto praturtėjimo institutas yra subsidiaraus taikymo ir negali būti taikomas siekiant išvengti kitų civilinės teisės normų nustatytų gynybos būdų taikymo³⁶“.

Taip pat manytume, kad verta plačiau paanalizuoti ir pačią turto gavimo „per klaidą“ sampratą. Autorės nuomone, ją galima traktuoti dvejopai, t.y. išskirti atvejus, kada: 1) turto gavimo „per klaidą“ momentu tarp asmenų *jau egzistavo prievoliniai santykiai*, pvz.: asmenys sudarė

³⁴ Dambrauskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Monografija. Vilnius: Justitia, 2009. P. 148

³⁵ LAT CBS teisėjų kolegijos 2010 m. liepos 30 d. nutartis civilinėje byloje G. B. v. Klaipėdos apskrities viršininko administracija (teisių perėmėjas – Valstybinė teritorijų planavimo ir statybos inspekcija prie Aplinkos ministerijos), bylos Nr. 3K-3-333/2010, kat. 45.6; 30.2; 30.3.

³⁶ LAT CBS teisėjų kolegijos 2010 m. vasario 12 d. nutartis civilinėje byloje UAB „Rolvika“ v. BUAB „LVS“ ir kt., bylos Nr. 3K-3-90/2010, kat. 43.2.

pirkimo-pardavimo sutartį, pagal kurią pardavėjas perdavė daiktą, o pirkėjas atliko mokėjimą, tačiau dėl suklydimo sumokėjo didesnę sumą. Tokiu atveju pardavėją galėtume pripažinti be teisinio pagrindo gavusiu tą pinigų sumą, kuri viršijo tikrąją pirkinio kainą, o pirkėjas turėtų teisę reikalauti šią sumą grąžinti. Remiantis tuo, kad pardavėjo gauta permoka yra glaudžiai susijusi ir gali būti tiesiogiai kildinama iš šalių sudarytos pirkimo-pardavimo sutarties, galima sutikti, jog tokioje situacijoje restitucijos pritaikymas permokos sumai būtų pateisinama ir tinkama priemonė šalių teisinės padėties proporcingumui atkurti.

Kitą turto gavimo „per klaidą“ variantą, kai 2) turto gavimo momentu tarp asmenų *neegzistavo prievoliniai teisiniai santykiai*, galima iliustruoti hipotetiniu pavyzdžiu pagal bankų praktikoje kartais pasitaikančią situaciją, kada klaidingai nurodžius mokėjimo rekvizitus pinigai yra pervedami ne į to gavėjo banko sąskaitą. Akivaizdu, kad tokiu atveju tarp pinigų pervedusio ir juos gavusio asmens nebuvo ir nėra jokių teisinių santykių, todėl tampa neaišku, kodėl, vadovaujantis 6.145 straipsnio 1 dalimi, šioje situacijoje turėtų būti taikoma restitucija, jei tiek doktrinoje, tiek teismų praktikoje nurodoma, kad „restitucija taikoma tik tada, kai asmenis sieja prievoliniai santykiai“. Atsižvelgiant į tai galime daryti prielaidą, kad, esant panašioms į aptartą situacijoms, restitucija vis dėlto neturėtų būti taikoma, ir pagal santykių specifiką turto grąžinimo klausimai galėtų ir turėtų būti sprendžiami pagal CK šeštosios knygos XX skyriaus normų, reglamentuojančių nepagrįstą praturtėjimą ar turto gavimą, nustatytas taisykles.

2.2. Restitucijos taikymas sandorį pripažinus negaliojančiu ab initio

2.2.1. Sandorio samprata ir jo galiojimo sąlygos

Lietuvos Respublikos CK 1.136 straipsnio 2 dalyje, išvardijant civilinių teisių ir pareigų atsiradimo pagrindus, pirmiausia nurodomi sandoriai. Toks civilinių teisių ir pareigų atsiradimo pagrindų išvardijimo eiliškumas CK nėra atsitiktinis. Sandoris iš tiesų yra dažniausias (o tai reiškia – pagrindinis) civilinių teisių ir pareigų atsiradimo pagrindas. Taip yra todėl, kad civilinė teisė yra grindžiama asmens autonomija, o sandoris yra vienas iš asmens autonomijos raiškos atvejų. Kadangi dauguma civilinių teisių ir pareigų atsiranda būtent remiantis sandoriais, tad natūralu, kad teismų praktikoje viena skaitlingiausių civilinių bylų kategorijų yra sandorių pripažinimo negaliojančiais bylos³⁷.

³⁷ V. Mikelėnas. Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje (1). *Justitia* 2006 m. Nr. 4 (62). P. 2.

CK 1.63 straipsnio 1 d. nustato, jog sandoriu laikomi asmenų veiksmai, kuriais siekiama sukurti, pakeisti ar panaikinti civilines teises ir pareigas. Doktrinoje aiškinant šį įstatyme įtvirtintą teisinį sandorio apibrėžimą, išskiriami keturi svarbūs momentai, t.y.: 1) sandoris laikomas juridiniu faktu, 2) sandorio esmę sudaro teisėti veiksmai, atliekami tikintis konkretaus teisinio rezultato, 3) sandoryje yra būtinas asmens valios veiksnys, 4) atliekami veiksmai neturi prieštarauti imperatyvioms įstatymo normos, viešajai tvarkai ir gerai moralei. Išvardyti požymiai leidžia sandorius atriboti nuo kitų juridinių faktų – įvykių, juridinių poelgių, teisės pažeidimų³⁸. Remiantis pateiktais sandorio požymiais galima apibrėžti ir jo galiojimo sąlygas, t.y., sąlygas kurioms esant patenkintoms, bus įmanoma pasiekti pageidaujamą rezultatą, o jų nesilaikant – sandoris bus ydingas ir, tam tikrais konkrečiais įstatymo nustatytais atvejais, negalintis sukurti tų teisinių pasekmių, kurių buvo siekiama jį sudarant.

Kaip pirmąją sąlygą galima nurodyti sandorio objekto ar sandoriu siekiamo tikslo atitikimą imperatyviems teisės aktų reikalavimams bei viešosios tvarkos ir geros moralės nuostatom. Remiantis teisės teorijoje suformuluotu išaiškinimu, imperatyviomis laikytinos tokios normos, kurios nustato įsakmą pareigą atlikti kokius nors pozityvius veiksmus arba nuo tam tikrų veiksmų susilaikyti³⁹. Jos suprantamos kaip ypatingos įstatyme įtvirtintos taisyklės, kurių asmenys savo nuožiūra negali pakeisti ar nesilaikyti. Imperatyvios normos gali būti atpažįstamos pagal įvairus požymius: pačioje normoje formuluojamus draudimus, aiškiai išreikštą vienintelių galimų elgesio taisyklių nurodymą, o tais atvejais, kai normos privalomumas tekste nėra aiškiai išreikštas, jos imperatyvų pobūdį galima nustatyti atsižvelgiant į įstatymo arba aiškinamos normos tikslus ir uždavinius⁴⁰. Sandoriui neatitinkant šių normų nustatytų reikalavimų, pagal CK 1.80 straipsnio 1 dalį jis pripažįstamas niekiniu. Tai reiškia, kad toks sandoris yra negaliojantis nuo pat sudarymo momento (ab initio), taigi laikytinas negalinčiu sukurti tų teisinių pasekmių, kurių siekė šalys, bet sukeliantis kitas – būtinybę atkurti ydingo sandorio sudarymu pažeistą teisinių santykių pusiausvyrą 1.80 straipsnio 2 dalyje nustatyta tvarka.

Tas pats pasakytina ir apie viešosios tvarkos bei geros moralės nuostatų neatitinkančius sandorius, tik jų negaliojimą ir šiek tiek kitokias šio negaliojimo pasekmes nustato CK 1.81 straipsnis. Dėl sudaromų sandorių atitikimo viešosios tvarkos ir geros moralės nuostatom, atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvos teisės aktuose nėra suformuluotų konkrečių „viešąją tvarką“ ir

³⁸ Baranauskas E., Karulaitytė-Kvainauskienė I., Pakalniškis V. ir kt. Civilinė teisė. Bendroji dalis. Antroji laida. Mykolo Romerio universitetas 2008. P. 320-321.

³⁹ Vaišvila A. Teisės teorija. Antrasis leidimas. Vilnius: Justitia, 2004. 289 psl.

⁴⁰ Baranauskas E., Karulaitytė-Kvainauskienė I., Pakalniškis V. ir kt. Civilinė teisė. Bendroji dalis. Antroji laida. Mykolo Romerio universitetas 2008. P. 348-349.

„gerą moralę“ apibrėžiančių sąvokų⁴¹, jos laikomos vertinamosiomis ir teismų analizuojamos konkrečių bylos faktinių aplinkybių kontekste. Kaip pripažįsta Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, CK 1.81 straipsnyje įtvirtintos formuluotės turinys yra įvairialypis. Jis sietinas ne tik su atliekamais veiksmais, bet ir su tikslais bei veikslių pasekmėmis. Sprendžiant, ar sandoris prieštarauja viešajai tvarkai ar gerai moralei, būtina įvertinti, kokie padariniai gali atsirasti ar atsiranda ne tik visuomenei, valstybei, bet ir atskiriems asmenims⁴². Sąvoka „viešoji tvarka“ apima pagrindinius principus, kuriais grindžiama valstybės teisinė sistema. Taigi, pavyzdžiui, sutartis, kuria siekiama išvengti mokesčių mokėjimo, turėtų būti pripažintina niekine kaip pažeidžianti viešąją tvarką⁴³, o tuo pačiu ir viešą visuomenės interesą.

„Geros moralės“ kriterijus yra kultūringo, teisingo žmogaus minimalus gėrio, blogio, pareigos, padorumo, sąžiningumo suvokimas. Geros moralės normos bendros daugumai normalios visuomenės žmonių⁴⁴, tačiau pastebėtina, kad ši sąvoka taip pat yra vertinamojo pobūdžio ir laikui bėgant ji gali kisti priklausomai nuo visuomeninės sąmonės pokyčių, moraliu ar nemoraliu pripažįstamo elgesio standartų. Kaip pavyzdį galima paminėti 1975 metais Vokietijoje nagrinėtą bylą, kurioje teismas nusprendė, kad sutartis, pagal kurią viešbučio savininkas išnuomojo dvivietį kambarį nesusituokusiai porai, turi būti pripažinta niekine kaip neatitinkanti geros moralės reikalavimų⁴⁵. Kaip matyti, pagal tuo metu visuomenėje pripažintą geros moralės sampratą, tokiai sutarčiai nebuvo leista egzistuoti, tačiau labai abejotina, ar analogiškas sprendimas būtų priimtas ir šiais laikais.

Antroji sandorio galiojimo sąlyga sietina su jį sudarančių šalių teisiniu subjektiškumu, galėjimu sudaryti tam tikrą sandorį. Kadangi sandorio šalimis gali būti tiek fiziniai, tiek juridiniai asmenys, svarbu, kad fizinis asmuo būtų veiksnus, sugebantis teisingai suvokti ir įvertinti atliekamus veiksmus ir sandorio sudarymo aplinkybes, o juridinio asmens sudaromi sandoriai atitiktų jo teisinę formą, steigimo dokumentuose bei specialiuose teisės aktuose nustatytą kompetenciją ir teisių apimtį bei neprieštarautų šio juridinio asmens veiklos tikslams.

Neatitinkantys šių reikalavimų sandoriai doktrinoje pripažįstami sandoriais su asmenų subjektiškumo trūkumais ir jų galiojimas gali būti nugincytas pagal CK 1.82-1.83 straipsniuose ar

⁴¹ Ten pat.

⁴² LAT CBS 2006 m. sausio mėn. 16 d. nutartis civilinėje byloje, bankrutuojanti R. M. stomatologinė klinika v bankrutuojanti UAB „Ratio“, AB bankas „Snoras“, A. M., R. M. Bylos Nr. 3K-3-30, kat. 21.4.1.2; 21.4.1.4; 114.11; 22.5; 126.5.

⁴³ Baranauskas E., Karulaitytė-Kvainauskienė I., Pakalniškis V. ir kt. Civilinė teisė. Bendroji dalis. Antroji laida. Mykolo Romerio universitetas 2008. P. 349.

⁴⁴ Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos / Mikelėnas V. Vilnius: Justitia. T. 1. P. 185.

⁴⁵ Cituota pagal: Dambrauskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Monografija. Vilnius: Justitia, 2009. P. 218.

1.88 straipsnyje nurodytų asmenų pareikštą ieškinį. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad, kitaip negu anksčiau aptartais CK 1.80-1.81. straipsnių taikymo atvejais, subjektiškumo trūkumą turintys sandoriai nėra laikomi savaime negaliojančiais, bet pripažįstami nugalinčiais, todėl tokio sandorio negaliojimo faktą būtina įrodyti. Manytina, jog toks reguliavimas yra nustatytas atsižvelgiant į tai, kad tam tikrų subjektiškumo ydų turintis sandoris yra daugiausia susijęs su privačiais konkrečių asmenų interesais, todėl įstatymų leidėjas tokių sandorių ginčijimą sąmoningai priskyrė šių asmenų dispozicijai. Šią mintį pagrindžia ir CK 1.79 straipsnio nuostatos, suteikiančios teisę vienai iš šalių tokį sandorį patvirtinti. Kaip nurodoma CK komentare, šalis, turinti teisę pareikšti reikalavimą pripažinti sandorį negaliojančiu, patvirtinusi sandorį, netenka teisės jį ginčyti. Patvirtindama jį dar kartą išreiškia savo valią, t.y. sudaro sandorį⁴⁶.

Trečioji sandorio galiojimo sąlyga nurodo, kad sandoris savo turiniu turi atspindėti tikrąją jį sudariusių šalių valią. Tai, kad įstatymas sandorį apibrėžia kaip asmens veiksmą, reiškia tik vieną – išorinį sandorio, kaip valinio akto, komponentą. Akivaizdu, kad veiksmas yra tik asmens vidinės valios išorinė išraiška. Todėl, pavyzdžiui, oferta ir akceptas sudarant sutartį yra tik išoriniai asmens vidinės valios atspindžiai, kurių dėka aplinkiniai sužino asmens vidinę valią. Vadinas, sandorį galima apibūdinti kaip asmens vidinės valios išorinį pasireiškimą, siekiant tam tikro teisėto teisinio rezultato. Taigi privalu išvelgti du savarankiškus kiekvieno sandorio komponentus – asmens vidinę valią (subjektyvusis komponentas) ir valios išorinį pasireiškimą (objektyvusis komponentas)⁴⁷.

Klausimas dėl asmens vidinės valios ir jos išraiškos formos neatitikimų buvo sprendžiamas Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nagrinėtoje civilinėje byloje dėl nuomos sutarties pripažinimo negaliojančia pagal CK 1.86 straipsnį. Teismas nurodė, kad „tariamasis sandoris yra toks sandoris, kuriame nėra esminio sandorio elemento – suderintos sutarties šalių valios siekiant tam tikrų teisinių pasekmių, nes jame išreikšta sandorio šalių valia nėra tikra ir ji neatitinka tikrųjų sandorio šalių ketinimų. Taigi, tariamasis sandoris yra fiktyvus sandoris dėl šalių valios ydingumo jį sudarant, ir paprastai jis nevykdomas⁴⁸“. Teisėjų kolegija nurodo, kad „sprendžiant, ar sandoris tariamasis, turi būti tiriamas ne tik sutarties tekstas, bet ir tai, kokia buvo sandorio šalių tikroji valia, kokie buvo jų tokio elgesio motyvai ir tikslai, kaip šalys elgėsi po sandorio sudarymo“⁴⁹. Kadangi šioje byloje teismai nustatė, jog nuomos sutartis sudaryta vėliau negu sutartyje nurodyta, ji nebuvo vykdoma ir ją sudarant nebuvo siekiama sukurti realių nuomos teisinių santykių ir jiems būdingų

⁴⁶ Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos / Mikelėnas V. Vilnius: Justitia. T. 1. P. 179.

⁴⁷ V. Mikelėnas. Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje (1). Justitia 2006 m. Nr. 4 (62). P. 4.

⁴⁸ LAT CBS teisėjų kolegijos 2008 m. rugsėjo mėn. 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-418/2008, kat. 21.4.1.3; 114.11.

⁴⁹ Ten pat.

teisinių pasekmių, minėta sutartis pripažinta negaliojančia dėl tikrosios šalių valios sudaryti nuomos sutartį nebuvimo.

Paskutinė aptartina sandorių galiojimo sąlyga yra reikalavimas, kad konkretus sandoris atitiktų jam įstatymų nustatytus formos kriterijus. CK 1.71 – 1.74 straipsniai nustato, kokia forma turi būti sudaromi tam tikri sandoriai, o nustatytos privalomos formos nesilaikymas tam tikrais atvejais gali tapti sandorio negaliojimą nulemiančiu veiksniu. Pavyzdžiui, CK 1.74 straipsnio 1 punktą numato, kad daiktinių teisių į nekilnojamąjį daiktą perleidimo ir daiktinių teisių bei nekilnojamojo daikto suvaržymo sandoriai privalo būti sudaryti notarine forma. Toks privalomos sandorio formos reikalavimas nustatytas atsižvelgiant į tai, kad tokiu sandoriu yra perleidžiamos daiktinės – absoliučios teisės, šie sandoriai reikšmingi ne tik jų dalyviams, bet gali turėti įtakos ir tretiesiems asmenims⁵⁰, taip pat pažymėtina, kad nekilnojamojo turto perleidimo sandoriai dažniausiai pasižymi didele verte. Siekiant užtikrinti civilinės apyvartos teisėtumą, tokiems, padidintos svarbos sandoriams nustatoma ir sudėtingesnė sudarymo tvarka, kurios nesilaikymas tolygus imperatyviomis įstatymų normomis nustatytų reikalavimų nesilaikymui, t.y. – sandoris pripažįstamas negaliojančiu.

2.2.2. Restitucija, kaip sandorių pripažinimo negaliojančiais pasekmė

Išanalizavus sandorio galiojimo sąlygas, galime pagrįstai teigti, kad jų neatitinkantiems sandoriams neturėtų būti leidžiama egzistuoti teisinėje valstybėje. Kaip yra išaiškinęs Lietuvos Aukščiausiasis Teismas kasacine tvarka nagrinėtose civilinėse bylose⁵¹, sandorių negaliojimo instituto pagrindinis tikslas – apsaugoti nukentėjusiąją sandorio šalį, užtikrinti civilinių teisinių santykių teisėtumą, teisingumą, sąžiningumą ir protingumą, sandorių ir jų pagrindu susiklosčiusių santykių stabilumą, įgytų teisių ilgaamžiškumą ir jų gerbimą. Remiantis tokia Teismo pozicija galima daryti išvadą, jog sandorių negaliojimo instituto paskirtis yra dvejopo pobūdžio, juo siekiama ir teisėtumo, ir civilinių teisinių santykių stabilumo užtikrinimo⁵². Tačiau atsižvelgiant į tai, kad sandorių negaliojimo pagrindus nustatančios CK 1.80-1.93 straipsnių normos pirmiausia skirtos šiems sandoriams panaikinti, pirmuoju ir viršesniu tikslu vis dėlto reikėtų laikyti teisėtumo užtikrinimą.

⁵⁰ Baranauskas E., Karulaitytė-Kvainauskienė I., Pakalniškis V. ir kt. Civilinė teisė. Bendroji dalis. Antroji laida. Mykolo Romerio universitetas 2008. P. 340-34.

⁵¹ LAT CBS teisėjų kolegijos 2000 m. spalio mėn. 2 d. nutartis byloje UAB „Init“ v UAB „Parabolė“, bylos Nr. 3K-3-905/2000, kat. 42, LAT CBS teisėjų kolegijos 2004 m. sausio mėn. 14 d. nutartis N. Š. v. K. Š., bylos Nr. 3K-3-37/2004, kat. 25.7, 15.2.1.3, 65.

⁵² Dambrauskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės: monografija. Vilnius: Justitia, 2009. P. 40.

CK 1.95 straipsnio 1 dalis numato bendrąją taisyklę, kad pripažinus sandorį negaliojančiu jis laikomas negaliojančiu nuo pat sudarymo momento (ab initio). Vadovaujantis šia nuostata galima laikyti, kad panaikinus tam tikrų esminių trūkumų turintį sandorį, paneigiamos ir visos teisinės pasekmės, kurių šalys siekė ir jau buvo pasiekusios šio sandorio sudarymu. Tačiau šitai nereiškia, kad negaliojantys sandoriai apskritai nesukels jokių teisinių padarinių⁵³. Žinoma, gali būti, kad sandoris sudaromas, bet nė viena šalių nėra pradėjusi jo vykdyti, taigi pripažinus tokį sandorį negaliojančiu jo šalių padėtis iš esmės nepasikeis. Tačiau situacija tampa daug sudėtingesnė, kai pripažįstamas negaliojančiu sandoris, kurį šalys ar viena iš jų jau yra įvykdžiusi, pagal tokį sandorį yra perleistas turtas, vykdyti mokėjimai ar atlikti kiti veiksmai, dėl kurių buvo vienaip ar kitaip įtakota asmenų turtinė padėtis, jų teisės ir teisėti interesai. O panaikinus sandorį, kaip tokio įvykdymo pagrindą, kyla gauto turto gražinimo problema⁵⁴.

Esant tokiai situacijai, matome, kad net ir nutrūkus tarp šalių egzistavusiems prievoliniams teisiniams santykiams, kylantiems iš panaikinto sandorio, faktiškai santykiai tarp šalių nepasibaigia, nes iškyla būtinybė atkurti pažeistą pusiausvyrą ir sugrąžinti šalis į tokią padėtį, kokia buvo iki ydingojo sandorio sudarymo. Taigi galima sutikti su doktrinoje išreikšta nuomone, kad sandorio negaliojimo pasekmė – iš sandorio kilusių prievolių teisinių santykių pasibaigimas, kuris lemia tai, kad tarp tų pačių šalių atsiranda kitas prievolinis teisinis santykis, nepriklausantis nuo šalių valios, nes restitucijos pareiga imperatyvia forma nustatyta įstatyme⁵⁵.

Pripažįstant, kad net ir ab initio negaliojantys sandoriai vis dėlto gali sukurti tam tikras teises pasekmes, doktrinoje jas priimta skirstyti į turtines ir neturtines. Neturine pasekme pripažintinas pats sandorio ir jo pagrindu susiformavusių santykių nutraukimas, o turtinės pasekmės pasireiškia tuo, kad anuliuavus sandorį, reikia taip atkurti jame dalyvavusių asmenų turtinę padėtį, lyg panaikintasis sandoris niekada ir nebūtų buvęs sudarytas. Būtent šį tikslą ir padeda pasiekti restitucija, kurios taikymas laikomas pagrindine sandorių negaliojimo turtine pasekme.

Kaip nurodo A. Dambrauskaitė, Lietuvos Respublikos CK 1.80 straipsnio 1 dalį, numatančią, kad imperatyvioms įstatymo normos prieštaraujantis sandoris yra niekinis ir negalioja, galima laikyti bendrąją neturtine sandorių negaliojimo pasekme, reiškiančią, kad pripažinus sandorį negaliojančiu, šalių veiksmai netenka teisinės galios ir šalims nepavyksta pasiekti tų teisinių pasekmių, kurių jos siekė sudarydamos sandorį⁵⁶. Tuo tarpu 1.80 straipsnio 2 dalis gali būti laikytina bendrosios taisyklės forma įtvirtinančia turtines sandorių negaliojimo pasekmes ir taikoma

⁵³ Vileita A. Civilinė teisė. Bendroji dalis: vadovėlis / Vilniaus universitetas. Vilnius: Justitia, 2009. P. 339.

⁵⁴ Baranauskas E., Karulaitytė-Kvainauskienė I. ir kt. Civilinė teisė. Bendroji dalis. Antroji laida. Mykolo Romerio universitetas, 2008. P. 369.

⁵⁵ Моргунов С. В. Виндикационный иск – Москва, 2001. P. 135.

⁵⁶ Dambrauskaitė A. Restitucijos taikymo sandorių negaliojimo bylose problemos. Jurisprudencija 2003 m. Nr. 37(29). P. 82.

kartu su trečia šio straipsnio dalimi, nukreipiančia į CK šeštosios knygos normas, nustatančias restitucijos taisykles.

Atsižvelgiant į tai, kad CK 1.80-1.94 straipsniuose reglamentuojamas gana ilgas sąrašas įvairių sandorių pripažinimo negaliojančiais pagrindų ir šių santykių kylančios bylos yra palyginti dažnas reiškinys teismų praktikoje, nesuklysimė teigdami, jog sandorių pripažinimas negaliojančiais yra vienas iš svarbiausių ir dažniausiai pasitaikančių restitucijos taikymo atvejų, galima sakyti, klasikinis restitucijos pavyzdys. Tačiau kartu paminėtina, kad suabsoliutinti restitucijos, kaip vienintelės pažeistų teisių gynimo priemonės, taip pat nederėtų. Kaip nurodo Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, restitucija yra pagrindinis, bet ne vienintelis sandorio negaliojimo padarinys. Aplinkybės, kurios buvo pagrindas pripažinti sandorį negaliojančiu, taip pat gali būti pagrindas taikyti civilinę atsakomybę (jeigu yra būtinosios jos taikymo sąlygos) ir įpareigoti dėl sandorio negaliojimo kaltą asmenį atlyginti padarytą žalą (nuostolius). Tai reiškia, kad nukentėjusi dėl sandorio negaliojimo šalis gali reikalauti taikyti kaltajai šaliai civilinę atsakomybę ir reikalauti nuostolių atlyginimo. Taigi dėl sandorio negaliojimo pažeistos nukentėjusios šalies teisės gali būti ginamos ir šiai reikalaujant nuostolių atlyginimo iš kaltos dėl sandorio negaliojimo šalies⁵⁷.

2.3. Restitucijos taikymas, kai prievolės neįmanoma įvykdyti dėl nenugalimos jėgos (force majeure)

CK 6.38 straipsnio, nustatančio bendruosius prievolių vykdymo principus, pirmoje dalyje nurodoma, kad prievolės turi būti vykdomos sąžiningai, tinkamai (laikantis įstatymo, sutarties, civilinės teisės principų reikalavimų, nesant kitų įvykdymo trūkumų⁵⁸) bei nustatytais terminais pagal įstatymų ar sutarties nurodymus. Tinkamai įvykdyta prievolė pasibaigia, tačiau jei šie reikalavimai pažeidžiami, laikoma, kad prievolė buvo įvykdyta netinkamai ir tai sukuria jos šalims tam tikras teises pasekmes, tampa pagrindu sutartinei atsakomybei atsirasti. Tačiau Civilinis kodeksas numato ir specifinius atvejus, kada prievolė gali pasibaigti ir jos tinkamai neįvykdžius. Tokiu atveju laikytinos nenugalimos jėgos (force majeure) aplinkybės.

Pagal CK 6.253 straipsnio 2 dalyje įvirtintą nenugalimos jėgos (*force majeure*) sąvoką, nenugalima jėga yra neišvengiamos ir skolininko nekontroliuojamos bei nepašalinamos aplinkybės, kurios nebuvo ir negalėjo būti numatytos. Šios aplinkybės taip pat apibūdinamos ir CK 6.212 straipsnio 1 dalyje, kur nurodoma, kad nenugalima jėga laikomos tokios aplinkybės, kurių asmenys negalėjo kontroliuoti bei protingai numatyti sutarties sudarymo metu, ir kad negalėjo užkirsti kelio

⁵⁷ LAT CBS teisėjų kolegijos 2010 m. liepos 2 d. nutartis civilinėje byloje J. P., R. A. G. v. A. M., bylos Nr. 3K-3-302/2010, kat. 42.4; 44.5.2.17; 42.11.5.

⁵⁸ Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė / Mikelėnas V. Vilnius: Justitia. T. 1. P. 70.

šių aplinkybių ar jų pasekmių atsiradimui. CK 6.212 straipsnio 1 dalis taip pat išvardina ir aplinkybes, kurios nelaikomos nenugalima jėga: tai, kad rinkoje nėra reikalingų prievolei vykdyti prekių, sutarties šalis neturi reikiamų finansinių išteklių arba skolininko kontrahentai pažeidžia savo prievoles.

Istatyme nustatytą reguliavimą puikiai atspindi ir teismų praktikoje suformuluotos nenugalimos jėgos kvalifikavimo taisyklės, kuriomis vadovaujantis, nenugalima jėga pripažįstamos aplinkybės, atitinkančios keturis toliau išvardintus požymius: 1) aplinkybių nebuvo sudarant sutartį ir jų atsiradimo nebuvo galima protingai numatyti; 2) dėl susidariusių aplinkybių sutarties objektyviai negalima įvykdyti; 3) šalis, neįvykdžiusi sutarties, tų aplinkybių negalėjo kontroliuoti ar negalėjo užkirsti joms kelio; 4) šalis nebuvo prisiėmusi tų aplinkybių ar jų padarinių atsiradimo rizikos. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas byloje dėl transporto priemonės vagystės, nurodė, jog „*nesant šių kriterijų visumos, faktinės aplinkybės negali būti pripažintos nenugalima jėga*. Turto saugotojas, priimdamas saugoti didelės vertės turtą, kaip patrauklų nusikaltimo objektą, esant dažniems smurtiniams bei panaudojant ginklą automobilių užvaldymo faktams, negali remtis turto pagrobimo ginkluoto užpuolimo metu aplinkybėmis kaip nenugalima jėga. Tokiomis kriminogeninėmis sąlygomis tikrai rūpestingas ir apdairus saugotojas privalo numatyti grėsmę prarasti saugojimui priimtą turtą dėl ginkluoto užpuolimo bei jai ruoštis. Atsižvelgiant į objekto kriminogeninį patrauklumą, tuometinę nusikalstamumo situaciją, ginkluoto plėšimo atsiradimo rizika turėjo būti protingai numanoma ir tinkamai savo pareigą atliekantis saugotojas ją turi prisiimti⁵⁹“.

Analizuojant restitucijos taikymą tais atvejais, kai prievolė neįvykdoma dėl nenugalimos jėgos, paminėtinas CK 6.62 straipsnis, kuriame apibrėžiama atsakomybė už prievolės pagal dvišalę sutartį neįvykdymą. Minėto straipsnio 1 dalis nustato, kad jei viena šalis negali įvykdyti prievolės dėl tokios aplinkybės, už kurią neatsako nė viena iš šalių, o kitko nenumato įstatymai ar sutartis, tai nė viena iš šalių neturi teisės reikalauti, kad kita šalis įvykdytų sutartį. Šiuo atveju abi šalys turi teisę reikalauti grąžinti viską, ką jos įvykdė be atitinkamo priešpriešinio įvykdymo. Kaip nurodoma CK komentare, ši norma reglamentuoja „tuos atvejus, kai jau egzistuojant prievolei susidaro tam tikros nenugalimos jėgos (force majeure) aplinkybės, kurių pagrindu vienai šaliai tampa objektyviai neįmanoma įvykdyti pagal prievolę prisiimtus

⁵⁹ LAT CBS Teisėjų kolegijos 2003 m. spalio 8 d. nutartis, priimta civilinėje byloje L. Š. v. UAB „Paira“, bylos Nr. 3K-3-931/2003, 39.3; 56.1. Nagrinėtoje byloje ginčas kilo dėl nuostolių atlyginimo už iš saugomos aikštelės pagrobtą ieškovės automobilį. Teismas šalių santykius kvalifikavo kaip pasaugos sutartį ir nustatė, jog šios sutarties pagrindu atsakovas privalėjo užtikrinti patikėto turto saugumą ir buvo prisiėmęs su šiuo turtu susijusią riziką. Nenustačius force majeure aplinkybių buvimo, teismas pripažino, kad atsakovui kilo pareiga atlyginti ieškovei jos patirtus nuostolius.

įsipareigojimus. Tokiais atvejais prievolė laikoma pasibaigusia, o šalis, kažką gavusi iš kitos šalies, nebegalėdama įvykdyti prievolės, privalo visa tai grąžinti kitai šaliai, t.y. taikoma restitucija⁶⁰.

Remiantis pateiktu reguliavimu, galima daryti išvadą, kad CK 6.62 straipsnio 1 dalyje apibrėžtos aplinkybės, vertinant jas CK 6.145 straipsnio 1 dalies kontekste, sukuria pagrindą dvišalės restitucijos taikymui tarp šalių. Tačiau sprendžiant dėl restitucijos taikymo šiuo pagrindu vertėtų atkreipti dėmesį į tai, kad CK 6.62 straipsnio norma yra dispozityvi, todėl tiek kiti įstatymai, tiek šalių sutartis gali numatyti kitokias taisykles⁶¹. Taigi, priešingai, negu taikant restituciją sandorių negaliojimo atvejais, kai teismui pripažįstama teisė taikyti restituciją ex officio, t.y. net ir nesant dėl to šalies prašymo, šiuo atveju šalys pačios gali spręsti, ar pasinaudoti restitucija, ar ne. Todėl šiuo atveju restitucija nebūtinai bus pagrindinė sutarties nutraukimo pasekmė, o tik viena iš galimų alternatyvų. Atsižvelgiant į tai, galima daryti išvadą, kad restitucijos taikymas force majeure atveju nėra siejamas su tam tikru pačios sutarties elementų ydingumu, dėl kurio būtų privaloma tokią sutartį anuliuoti ir sugrąžinti šalis į status quo. Manytume, jog šiuo atveju restitucija veikia grynai kaip kompensacinis mechanizmas, ji orientuota ne tiek į teisėtumo užtikrinimą, kiek į šalių interesų apsaugą, kuri tampa būtina, kai jų sutartiniais pagrindais sukurti teisiniai santykiai (kurie yra galiojantys ir neginčijami) paveikiami tam tikrų išorinių, nė vienos iš sutarties šalių nekontroliuojamų aplinkybių.

2.4. Restitucijos taikymas sutarties nutraukimo atveju

Restituciją sutarties nutraukimo atveju reglamentuoja CK 6.222 straipsnis, kuriame nurodoma, kad nutraukusios sutartį, šalys gali reikalauti viena iš kitos grąžinti viską, kas gauta pagal sutartį ir tokiu būdu tarsi anuliuoti bet kokius nutrauktosios sutarties padarinius. Atsižvelgiant į šio straipsnio vietą Civilinio kodekso struktūroje (šeštosios knygos II dalis – Sutarčių teisė) bei į aplinkybę, kad toks restitucijos pagrindas nėra nustatytas bendrąja norma pripažįstamame CK 6.145 straipsnyje, manytume, tikslinga šią normą pripažinti specialiaja, nustatančia papildomą restitucijos pagrindą, kuris nėra siejamas su įtvirtintais CK 6.145 straipsnio 1 dalyje. Manytina, kad kaip ir ankstesniame poskyryje aptartu nenugalimos jėgos atveju, ši restitucijos pagrindą nustatanti norma taip pat laikytina dispozityvia, numatančia papildomą sutarties nutraukimo pasekmę greta tų, kurios

⁶⁰ Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė / Mikelėnas V. Vilnius: Justitia. T. 1. P. 100.

⁶¹ Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė / Mikelėnas V. Vilnius: Justitia. T. 1. P. 100

įtvirtintos CK 6.221 straipsnyje. Be to, kitos CK normos gali nustatyti ir kitokias restitucijos taikymo taisyklės⁶².

Pasinaudojus teise prašyti restitucijos nutraukus sutartį, restitucija vykdoma pagal bendrąsias CK šeštosios knygos X skyriuje nustatytas taisykles. Vadovaujantis CK 6.146 straipsniu, prioritetas turėtų būti skiriamas restitucijos taikymui natūra, tačiau galimas ir turto vertės atlyginimas. Kaip numatoma CK 6.222 straipsnio 1 dalyje: kai gražinimas natūra neįmanomas ar šalims nepriimtinas dėl sutarties dalyko pasikeitimo, atlyginama pagal to, kas buvo gauta, vertę pinigais, jeigu toks atlyginimas neprieštarauja protingumo, sąžiningumo ir teisingumo principams.

Antroje CK 6.222 straipsnio dalyje nustatoma speciali taisyklė tiems atvejams, kai prievolė yra dali ar tęstinio pobūdžio, numatant, kad tokiais atvejais galima reikalauti gražinti tik tai, kas buvo gauta po sutarties nutraukimo. Kaip nurodoma CK komentare, to, kas jau įvykdyta prieš nutraukiant sutartį, išreikalauti nebegalima – galima reikalauti gražinti tik tai, kas buvo perduota nutraukus sutartį. Pavyzdžiui, nutraukus neterminuotą nuomos sutartį, nuomos mokesčio, sumokėto už naudojimąsi turtu iki sutarties nutraukimo, negalima išreikalauti. Tačiau mokesčių, sumokėtų avansu už laikotarpį po to, kai sutartis buvo nutraukta, išreikalauti galima⁶³.

Trečioji analizuojamo straipsnio dalis nurodo, kad restitucijos taikymas neturi įtakos sąžiningų trečiųjų asmenų teisėms ir pareigoms. Sistemiškai aiškinant CK nuostatas, darytina išvada, jog ši norma nukreipia į daiktinius teisinius santykius reglamentuojančią CK ketvirtąją knygą, o konkrečiai – į 4.96 straipsnį, nustatantį sąlygas daikto išreikalavimui iš sąžiningo įgijėjo. Atsižvelgiant į tai, darytina išvada, jog ir taikant restituciją sutarties nutraukimo atveju, daiktinė teisė nustato tam tikrus apribojimus, siekiant apsaugoti sąžiningų daikto įgijėjų teises. Toks reguliavimas būtų aktualus situacijoje, kai viena iš šalių pagal sutartį gautą turtą būtų perdavusi trečiajam asmeniui. Tokiu atveju, nutraukus sutartį ir taikant restituciją pagal CK 6.222 straipsnį, restitucija natūra būtų negalima, nes CK 4.96 straipsnis draudžia (išskyrus kelias, pačiame straipsnyje įvardintas išimtis) išreikalauti daiktą iš sąžiningai jį įgijusio trečiojo asmens.

Analizuojant šį restitucijos taikymo pagrindą, galima plačiau aptarti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nagrinėtą bylą, kur buvo spręstas klausimas dėl mokėjimų, atliktų pagal statybos rangos sutartį, gražinimo⁶⁴. Teismas nurodė, kad „statybos rangos sutarties pasibaigimas

⁶² Ten pat. P. 299.

⁶³ Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė / Mikelėnas V. Vilnius: Justitia. T. 1. P. 299.

⁶⁴ LAT CBS teisėjų kolegijos 2010 m. spalio mėn. 4 d. nutartis civilinėje byloje A.Č. v UAB „Molesta“. Bylos Nr. 3K-3-370/2010, kat. 41; 44.1; 44.3; 52.3. Tarp šalių buvo sudaryta statybos rangos sutartis. Įvykus gaisrui ir statomam objektui nepataisomai sudegus, atsakovas nurodė, kad tai buvo force majeure aplinkybės, už kurias jis neatsako, dėl to pagal sutartį ieškovės sumokėtų pinigų gražinti neprivalo. Ieškovė kreipėsi į teismą prašydama priteisti iš atsakovo patirtus nuostolius ir negautas pajamas, kadangi atsakovas sutartimi prisiėmė riziką, susijusią su statomu objektu iki jis bus užbaigtas ir perduotas ieškovei. Pirmosios instancijos teismas ieškinį atmetė, o apeliacinės instancijos teismas

nesukūrus ir neperdavus rangos objekto paprastai turi neigiamų padarinių abiem sutarties šalims. Tai yra neigiami turtinio ir neturtinio pobūdžio padariniai, už kuriuos gali kilti teisinė atsakomybė. Kam tenka atsakomybė už neigiamus padarinius, sprendžiama vadovaujantis paskirstant riziką pagal įstatymą arba sutartį. Pavyzdžiui, kai rangovas darbus atlieka savo rizika, jam tenka rizika dėl rangos dalyko išsaugojimo iki jo perdavimo. *Atsakomybė už sutarties šaliai tenkančią riziką ne visada reiškia civilinę atsakomybę, o tik tai, kad jiems tenka tos rizikos sukeliama neigiami padariniai.* Tuo tarpu civilinė atsakomybė yra neigiamų turtinių ir neturtinių padarinių pašalinimas, kuris pagrįstas žalos atlyginimo santykiais. *Statybos rangos atveju užsakovas, mokėdamas rangovui už atliktus darbus iki rangos objekto perdavimo, nedaro žalos sau ir neveikia nuostolingai, nes perduoda lėšas išankstinio mokėjimo tvarka už ateityje perduotiną objektą. Jo sumokėtas atlyginimas negali būti laikomas žala ar nuostoliais civilinės atsakomybės prasme, nes yra daromas gera valia, priėmus prievolę ir atlygintinai, nes už tai įgyjama teisė reikalauti perduoti rangos dalyką. Jeigu rangos dalykas nustatytu laiku nesukuriamas, tai kol sutartis nenutraukta, tol užsakovas turi teisę reikalauti perduoti rangos dalyką. Jei sutartis nutraukta, tai sumokėta užsakovo sutarties vykdymo metu suma ar lėšos kvalifikuojama kaip tai, kas yra perduota vykdant sutartį, bet ne kaip užsakovo žala (nuostoliai), ir todėl dėl šių lėšų, turto ar kitokio įnašo perdavimo dalies ir išreikalavimo po sutarties nutraukimo dalies nesusiklosto žalos atlyginimo santykiai ir netaikoma civilinė atsakomybė“.*

Komentuojamoje byloje nustatyta, kad užsakovo prievolė sutartyje nustatytu terminu nebuvo įvykdyta, ir tai yra sutarties pažeidimas. Kreditorius nereikalavo šios prievolės vykdyti, o skolininkas pareiškė, kad reikia naujo susitarimo dėl rangos dalyko sukūrimo. Kaip nurodo Teismas, prievolė dėl rangos dalyko sukūrimo yra esminė statybos rangos sutarties sąlyga. „Nesant susitarimo dėl jos vykdymo po to, kai kuriamas statybos rangos objektas žuvo iki jo perdavimo užsakovui, o rangovas pareikalavo naujo susitarimo dėl statybos rangos, bet šalys susitarimo nesudarė, ir užsakovas kreipėsi į teismą dėl sumokėtų pagal vykdytą rangos sutartį sumų gražinimo ir nuostolių atlyginimo, susidarę santykiai kvalifikuojami kaip statybos rangos santykių nutraukimas tarpusavyje derančiais ir vienodą tikslą turinčiais šalių veiksmiais“.

Nagrindėdamas šią bylą kasacine instancija, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas perkvalifikavo šalių teisinius santykius ir nurodė, kad „nutraukus statybos rangos sutartį pasibaigė šalių prievolės, atsirado kitų teisės aktų ir sutarties nustatytų teisių ir pareigų bei teisinių padarinių

sprendimą panaikino ir ieškinį tenkino iš dalies. Išnagrinėjęs ieškovo kasacinį skundą, LAT konstatavo, kad atsižvelgiant į faktines bylos aplinkybes gaisras negali būti laikomas nenugalima jėga, atleidžiančia atsakovą nuo civilinės atsakomybės. LAT pažymėjo, kad kai dėl force majeure aplinkybių rangovas negali vykdyti rangos objekto perdavimo prievolės užsakovui ir jam tenka atsitiktinė daikto žuvimo ar sugedimo rizika, jis privalo gražinti užsakovui sumokėtas už darbą lėšas taikant restituciją pagal CK 6.222 str., o ne civilinę atsakomybę. LAT iš dalies panaikino apeliacinės instancijos teismo nutartį ir toje dalyje ieškinį atmetė.

(CK 6.221 straipsnis). *Vienas iš sutarties nutraukimo padarinių yra restitucija*. Įstatyme nustatyta, kad sutarties nutraukimas teisės reikalauti atlyginti nuostolius, atsiradusius dėl sutarties neįvykdymo, bei teisės į netesybas nepanaikina (CK 6.221 straipsnio 2 dalis). Reikalavimai dėl užsakovo pagal Statybos rangos sutartį atliktų iki sutarties nutraukimo įmokų gražinimo, kai rangos dalykas žūva ir užsakovui neperduodamas, kvalifikuojami kaip restitucija pagal CK 6.222 straipsnį, o ne kaip civilinės atsakomybės taikymas rangovui. Nuostolių (netesybų) atlyginimas ir restitucija yra skirtingi civilinių teisių gynimo būdai⁶⁵. Atsižvelgiant į tai, priimdama sprendimą šioje byloje, teisėjų kolegija padarė išvadą, kad užsakovo reikalavimai gražinti atlyginimą už darbus yra ne dėl civilinės atsakomybės taikymo, bet dėl sumokėtų sumų gražinimo (restitucijos).

2.5. Restitucijos taikymas panaikinus dovanojimą

Dovanojimo sutartis, reglamentuojama CK 6.465-6.476 straipsniuose turi tam tikros specifikos. Visų pirma, ši sutartis visada yra neatlygintinė ir neterminuota, būtent pagal šiuos kriterijus ją galima atskirti nuo kitų, galinčių pasirodyti panašiomis sutarčių (pvz., panaudos, mainų). Antra, tai vienašalė sutartis, nes jos šalių nesieja priešpriešinės teisės ir pareigos, t.y. apdovanotasis, gavęs dovaną, neįgyja jokių pareigų, taip pat jis neatsako už dovanotojo skolas (išskyrus CK 4.674 straipsnyje numatytą išimtį, kai skolos yra neatsiejamai susijusios su dovana). Dovanojantis asmuo šios sutarties pagrindu taip pat neįgyja jokių teisių. Šios taisyklės išimtis yra 6.467 straipsnio, kurio 1 dalyje nustatyta, kad „asmuo, dovanodamas turtą, gali nustatyti sąlygą, kad šis turtas turi būti naudojamas tik tam tikram teisėtam tikslui, nepažeidžiant kitų asmenų teisių ar teisėtų interesų“⁶⁵. Trečia, dovanojimo sutartis yra realinė, „laikoma sudaryta nuo to momento, kai turtas perduodamas apdovanotajam“⁶⁶. Taigi šios sutarties sudarymo ir įvykdymo momentai faktiškai sutampa ir dėl to prievolinis teisinis santykis tarp šalių egzistuoja tik sutarties sudarymo metu. O turtui jau esant perduotam, laikoma, kad sutartis yra įvykdyta ir prievoliniai santykiai tarp šalių pasibaigė.

Atsižvelgiant į dovanojimo sutarties specifiką ir patį jos tikslą – neatlygintinai perleisti tam tikrą turtą kito asmens nuosavybėn, nesukuriant už tai jokių papildomą prievolių apdovanotajam, galima sutikti, kad yra tikslingas ir tokios sutarties nutraukimo ribojimas. Civilinis kodeksas numato du konkrečius atvejus, kada dovanojimo sutartį galima panaikinti. Atkreiptinas dėmesys, kad dovanojimo atveju nėra vartojamas terminas „nutraukti“. Autorės nuomone, toks

⁶⁵ Ambrasienė D., Baranauskas E. ir kt. Civilinė teisė. Prievolių teisė. Vilnius. Lietuvos teisės universitetas, 2004. P. 368.

⁶⁶ Sūdžius V. Sutartys: principai ir praktika. Trečiasis leidimas. UAB „Pačiolis“ leidykla, 2001. P. 149.

reguliuojamas yra nustatytas pagrįstai, nes priklausomai nuo jau aptarto dovanojimo sutarties realinio pobūdžio, jos nutraukimas realiai ir nėra įmanomas, o galima tik anuliuoti dovanotojo atliktus veiksmus. Taip pat svarbu pastebėti, kad dovanojimo panaikinimas neturėtų būti tapatinamas su dovanojimo kaip sandorio pripažinimu negaliojančiu, nes CK 6.472 straipsnio numatytu atveju nėra kvestionuojamas pačios dovanojimo sutarties galiojimas ar tam tikros sutarties sudarymo metu egzistavusios šalių valios ar kitokios ydos, bet vertinami asmens – apdovanotojo veiksmai, atlikti jau po sutarties sudarymo.

Vienas iš dovanojimo sutarties panaikinimo atvejų yra nustatytas CK 6.467 straipsnio 2 dalyje. Šis straipsnis nustato išimtį iš bendros taisyklės, kad dovanojimo sutarties pagrindu apdovanotojam negali atsirasti pareigų. Remdamasis šia išimtimi, dovanotojas turi teisę nustatyti apdovanotojam sąlygą naudotis dovana tik konkrečiam teisėtam tikslui⁶⁷, o jei šios sąlygos nesilaikoma, pagal CK 6.467 straipsnio 2 dalį dovanotojui suteikiama teisė kreiptis į teismą su reikalavimu šią sąlygą įvykdyti arba sutartį panaikinti ir grąžinti perduotą turtą. Nors ši norma restitucijos konkrečiai neįvardina, tačiau galime daryti išvadą, kad turto „grąžinimas“ šioje situacijoje turėtų reikšti būtent vienašalės restitucijos taikymą, tokiu būdu atkuriant dovanotojo turtinę padėtį, egzistavusią prieš sudarant dovanojimo sutartį.

Kitas dovanojimo panaikinimo atvejis įtvirtintas ir gana detalai reglamentuojamas CK 6.472 straipsnyje. Šio straipsnio 1 ir 2 dalys nustato, kad dovanotojas turi teisę kreiptis į teismą dėl dovanojimo panaikinimo, jei apdovanotasis atlieka sunkiomis pripažįstamas nusikalstamas veikas dovanotojo ar jų artimųjų atžvilgiu – atima ar pasikėsina atimti gyvybę, tyčia sunkiai sužaloja, taip pat tais atvejais, kai atlieka moralės atžvilgiu itin smerktinus veiksmus ar sukelia realią sunaikinimo grėsmę pačiai dovanai, turinčiai dovanotojui didelės neturtinės reikšmės. Nustačius, kad egzistuoja pagrindai dovanojimo panaikinimui ir atsižvelgiant į sąlygą, kad padovanotas turtas yra išlikęs, CK 6.472 straipsnio 3 dalis nustato, kad apdovanotasis įpareigojamas grąžinti šį turtą dovanotojui pagal restituciją reglamentuojančias CK normas.

Atsižvelgiant į šių aplinkybių pobūdį, manytina, kad sprendžiant bylas dėl dovanojimo panaikinimo CK 6.472 straipsnio numatytais pagrindais, teismui svarbu itin išsamiai iširti ir įvertinti bylos faktus, nustatyti galimų grėsmių realumą, atliktų veiksmų pavojingumą, nesuderinamumą su geros moralės reikalavimais. Kaip nurodoma teismų praktikoje, CK 6.472 straipsnio 1 dalyje įtvirtintos teisės normos dispozicijoje nustatytos dvi teisiškai reikšmingų faktų, kuriuos konstatavus, dovanojimas gali būti panaikinamas, grupės. „Pirmosios grupės faktai – apdovanotojo veiksmai, kai šis pasikėsina į dovanotojo ar jo artimųjų giminaičių gyvybę ar tyčia

⁶⁷ Pavyzdžiui, padovanojus senovinį ginklą, apdovanotajam galėtų būti nustatoma sąlyga naudoti jį tik eksponavimui, o ne savigynai, kovoms ir pan. (Aut. past.)

juos sunkiai sužaloja, gali būti laikomi nusikalstamais veiksmais, atsakomybė už juos reglamentuojama Baudžiamojo kodekso normų (BK 22 straipsnis, 129 straipsnio 2 dalis, 135 straipsnis), tokie veiksmai konstatuoti Baudžiamojo proceso kodekso nustatyta tvarka. Kitokia tvarka (pvz., Civilinio proceso kodekso nustatyta tvarka) konstatuoti apdovanotojo veiksmus, laikytinus nusikalstamais, draudžia asmens nekaltumo prezumpcija. Be to, nurodytos CK 6.472 straipsnio 1 dalies teisės norma apima ir apdovanotojo tuos veiksmus, kurie turi pasikėsimo į dovanotojo ar jo artimųjų giminaičių gyvybę ar sveikatą požymių, nors už tokius veiksmus asmuo ir nebuvo trauktas baudžiamojon atsakomybėn ar nuo šios atsakomybės toks asmuo buvo atleistas, šie veiksmai įrodinėjami civilinėje byloje Civilinio proceso kodekso nustatyta tvarka⁶⁸.

Toje pačioje byloje teisėjų kolegija pažymėjo, kad „CK 6.472 straipsnio 1 dalyje įtvirtinti teisiškai reikšmingi faktai dovanojimui panaikinti, kai apdovanotasis atlieka prieš dovanotoją tokius veiksmus, kurie yra neabejotinai griežtai smerktini geros moralės požiūriu, gali būti nustatomi visais CPK 177 straipsnyje išvardytais įrodymais“⁶⁹. Teismas pažymi, kad geros moralės kriterijus yra kultūringo, teisingo žmogaus minimalus gėrio, blogio, teisingumo, pareigos, padorumo suvokimas. „Tuo atveju, jei įvertinus visus byloje surinktus įrodymus, teismas konstatuotų, kad apdovanotasis naudojo prieš dovanotoją psichologinį ar fizinį smurtą, žemino jos orumą ir pan., tai tokie veiksmai, teisėjų kolegijos nuomone, gali būti laikomi griežtai smerktini geros moralės požiūriu. Pagal nurodytus kriterijus vertinant apdovanotojo veiksmus atsižvelgtina ir į CK 1.5 straipsnio nuostatas“⁷⁰.

Tiesa, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje nėra daug atvejų, kada dovanojimas būtų panaikintas ir restitucija būtų taikoma šiuo pagrindu, taip pat pastebėtina, kad teismai, sprenddami klausimą dėl dovanojimo panaikinimo pagal 6.472 straipsnį, ne visai tinkamai supranta šios normos esmę ir nepagrįstai ją sutapatina su sandorio pripažinimu negaliojančiu. Tokia situacija susidarė ir civilinėje byloje, kurioje ieškovė CK 1.90 straipsnio 1 ir 2 dalių pagrindu įrodinėdama savo esminio suklydimo faktą, prašė pripažinti negaliojančia buto dovanojimo sutartį. Pirmos instancijos teismas ieškinį patenkino, pritaikė restituciją ir butą grąžino ieškovei. Apeliacinės instancijos teismas sprendimą paliko nepakeistą. Tačiau įdomu tai, kad nors ieškovė ginčijo patį dovanojimo sutarties galiojimą ir rėmėsi CK 1.90 straipsnyje numatytu sandorių negaliojimo pagrindu, teismai kėlė klausimą dėl pagrindų CK 6.472 straipsnio taikymui ir sutartį pripažino negaliojančia dėl geros moralės neatitinkančių atsakovės veiksnių (grasinimų, smurto, privertimo

⁶⁸ LAT CBS teisėjų kolegijos 2010 m. balandžio mėn. 12 d. nutartis civilinėje byloje M.S. v G.S., A.S. Bylos Nr. 3K-3-162/2010. Kat. 49.

⁶⁹ Šalių ir trečiųjų asmenų (tiesiogiai ar per atstovus) paaiškinimais, liudytojų parodymais, rašytiniais įrodymais, daiktiniais įrodymais, apžiūrų protokolais ir ekspertų išvadomis ir kt. (Aut. past.)

⁷⁰ LAT CBS teisėjų kolegijos 2010 m. balandžio mėn. 12 d. nutartis civilinėje byloje M.S. v G.S., A.S. Bylos Nr. 3K-3-162/2010. Kat. 49.

išsikraustyti iš buto į sodo namelį). Bylai nukelivus iki kasacinio teismo, sprendimas taip pat paliktas nepakeistas, nurodant kad pirmosios instancijos teismas nustatė netinkamą apdovanojo elgesį po dovanos gavimo ir todėl galėjo taikyti CK 6.472 straipsnio 1 dalį. Kaip nurodė Lietuvos Aukščiausiasis Teismas: „Ta aplinkybė, kad apeliacinės instancijos teismo nutartyje yra nurodyti ir kiti negaliojimo pagrindai, nesusiję su ieškinyje nurodytomis aplinkybėmis, neturi teisinės reikšmės galutiniam teisiniam bylos rezultatui, kadangi pripažįstamas tinkamu CK 6.472 straipsnio 1 dalies taikymas ir vien tai sudarė pagrindą sutartį pripažinti negaliojančia⁷¹“.

Komentuojant šią nutartį pastebėtina, kad nors iš esmės byla išspręsta teisingai ir pažeisti ieškovės interesai buvo tinkamai apginti, bet atsižvelgiant į tai, kad pagal šiuo metu galiojantį CK sandorio pripažinimas negaliojančiu ir dovanojimo panaikinimas laikytini savarankiškais restitucijos taikymo pagrindais, šių atvejų sutapatavimo reikėtų vengti ir dovanojimo panaikinimas pagal CK 6.472 straipsnį neturėtų būti įvardijamas kaip sutarties „pripažinimas negaliojančia“.

⁷¹ LAT CBS teisėjų kolegijos 2002 m. spalio mėn. 23 d. nutartis civilinėje byloje M.M. v S.S. Bylos Nr. 3K-3-1241, kat. 94.3; 44.

III. RESTITUCIJOS TAIKYMO BŪDAI, RŪŠYS IR SĄLYGOS

Kaip yra nurodęs Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, pasisakydamas dėl restituciją reglamentuojančių teisės normų aiškinimo ir taikymo, „restitucijos taikymas kiekvienu individualiu atveju priklauso nuo konkrečių faktinių aplinkybių. Ji taikoma ne mechaniškai, o atsižvelgiant į įstatyme nustatytas restitucijos taikymo sąlygas ir jų taikymui reikšmingas konkrečios bylos aplinkybes. Spręsdamas restitucijos taikymo klausimą, teismas pirmiausia turi nustatyti, ar restitucija apskritai taikytina (CK 6.145 straipsnio 2 dalis, 6.241 straipsnis). Nustatęs, kad restitucija taikytina, teismas turi nustatyti restitucijos būdą (CK 6.146 straipsnis), taip pat įvertinti, ar nėra pagrindo pakeisti restitucijos būdą (CK 6.145 straipsnio 2 dalis)⁷².

3.1. Restitucijos būdai

Restitucijos taikymo būdus nustato CK 6.146 straipsnis, taip pat su tuo susiję klausimai papildomai reglamentuojami CK 6.145 straipsnio 2 dalyje, 6.147-6.149 straipsniuose. Analizuojant šias normas darytina išvada, kad Civiliniame kodekse yra išskiriami du restitucijos taikymo būdai: restitucija natūra ir restitucija piniginiu ekvivalentu. Tačiau šiame kontekste reikėtų paminėti ir CK 6.149 straipsnyje nustatytą atvejį, kai, restitucija natūra taikoma tik iš dalies, taigi šį būdą galima būtų įvardinti kaip tarpinį, mišrų, kurį taikant dalis turto gražinama natūra, o tai, ko gražinti neįmanoma – kompensuojama sumokant turto piniginę vertę.

Restitucijos taikymas natūra reiškia, kad turi būti gražintas būtent tas objektas (arba toks pats objektas, jei turimas omenyje rūšiniais požymiais apibūdinamas daiktas), kuris buvo perleistas pagal negaliojančiu pripažintą sandorį ar kitu pagrindu. Kaip nurodoma CK komentare, CK 6.146 straipsnyje nustatyta bendroji taisyklė, kad restitucija taikoma natūra⁷³, o šios taisyklės laikymąsi patvirtina ir teismų praktika⁷⁴, taigi galima daryti išvadą, kad šis būdas laikytinas pagrindiniu ir prioritetiniu. Manytina, kad suteikimas pirmenybės būtent restitucijai natūra geriausiai atspindi pačią restitucijos esmę – sugrąžinti asmenis į status quo, kuo mažiau pakeičiant ankstesnę jų teisinę padėtį, taip, lyg tam tikro ją įtakojusio juridinio fakto niekada ir nebūtų buvę.

⁷² LAT CBS teisėjų kolegijos 2009 m. spalio mėn. 23 d. nutartis civilinėje byloje V. G. v. K. K., G. Š. Bylos Nr. 3K-3-452/2009, kat. 129.2; 129.19.4; 41; 99.5; LAT CBS teisėjų kolegijos 2009 m. balandžio mėn. 23 d. nutartis civilinėje byloje A. G. ir V. G. v. R. S, M. K., O. P. Bylos Nr. 3K-7-90/2009, kat. 129.2; 41; 129.19.2; 25.3.

⁷³ Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė / Mikelėnas V. Vilnius: Justitia. T. 1, p. 186.

⁷⁴ Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. birželio mėn. 21 d. nutartis civilinėje byloje UAB „Terife“ v UAB „Lakis“, V. R., A. M., P. J., J. K. Bylos Nr. 2A-430/2010.

Tačiau praktiškai gali egzistuoti ir tokių situacijų, kada restitucijos taikymas natūra tampa objektyviai neįmanomas arba galintis sukelti šalims didelių nepatogumų, pavyzdžiui: materialus pagal sandorį perduotas turtas gali būti nepataisomai sugadintas, perdirbtas, suvartotas, perleistas sąžiningiems tretiesiems asmenims, arba restitucijos taikymas natūra nulemtų šalims itin dideles papildomas išlaidas, nepagrįstai pablogintų vienos iš šalių padėtį, neatitiktų bendrųjų teisės principų reikalavimų ir kt. Taigi tam tikrais išimtiniais atvejais teismams suteikiama teisė tiek savo iniciatyva, tiek šalių prašymu pakeisti restitucijos būdą, nurodant, kad vietoje restitucijos natūra įpareigojama sumokėti ekvivalentą pinigais, kuris atlieka asmeniui lygiavertės piniginės kompensacijos funkciją už tą turtą, kuris faktiškai nėra sugražinamas.

Kaip tokio atvejo pavyzdį galima paminėti civilinę bylą, kurioje buvo sprendžiama dėl galimybės natūra sugražinti pagal negaliojančiu pripažintą sandorį perleistą elektros kabelį. Atsižvelgdami į faktines bylos aplinkybes visi bylą nagrinėję teismai teisingai ir motyvuotai sprendė, kad restitucijos taikymas natūra būtų neprotingas, sąlygojantis dideles išlaidas ir nepatogumus asmenims, kurių gyvenamajai vietai ginčo kabeliu yra tiekama elektra, o kabelį išmontavus ir natūra perdavus ieškovui, elektros tiekimas būtų nutrauktas. Taip pat toks restitucijos taikymas neatitiktų ir paties ieškovo teisėtų interesų, nes išmontavus atsakovo faktiškai eksploatuojamą kabelį, šis prarastų savo prekinę vertę. Kaip konstatavo Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, sutikdamas su ankstesniais teismų sprendimais: „ginčo elektros kabelis yra sudedamoji elektros tiekimo gyvenamajam kvartalui įrangos dalis ir gali veikti tik komplekse su kitais atsakovo iš ieškovo perimtais ar nupirktais elektros tiekimo įrengimais. Taigi, elektros kabelis atitinkamą prekinę vertę turi šioje elektros inžinierinių tinklų sistemoje, ir atskirtas nuo kitų elektros energijos tiekimo įrengimų neteks savo vertės. Todėl ir dėl šių aplinkybių turto gražinimas ieškovui natūra yra negalimas, nes tokiu būdu būtų pažeisti ieškovo turtiniai interesai ir nebūtų įgyvendintas restitucijos tikslas - atstatyti šalis į buvusią turtinę padėtį. Todėl sprendimas priteisti ieškovui turto vertę pinigais ne tik neprieštarauja ieškovo nuosavybės neliečiamumo ir nuosavybės teisių gynimo konstitucinėms nuostatoms, bet, priešingai, yra viena iš įstatymų nustatytų nuosavybės teisės gynimo garantijų - gauti teisingą turto vertės atlyginimą⁷⁵“.

Taigi galima pripažinti, kad tam tikrų išimčių iš bendrosios restitucijos taikymo natūra taisyklės leidimas atitinka CK 6.38 straipsnio 3 dalyje įvirtintą prievolės vykdymo ekonomiškumo principą, nes minėtais pavyzdiniais atvejais restitucijos pritaikymas piniginiu ekvivalentu padeda atkurti pirminę padėtį racialesniu būdu, išvengiant papildomų išlaidų ir apribojant tikimybę, kad pritaikius restituciją kurios nors šalies interesai bus silpniau apginti.

⁷⁵ LAT CBS teisėjų kolegijos 1999 m. birželio mėn. 28 d. nutartis civilinėje byloje AB „Mažeikių elektrotechnika“ v AB „Lietuvos energija“. Bylos Nr. 3K-3-369, kat. 42.

Teismui pasinaudojus CK 6.145 straipsnio 2 dalyje nustatyta teise ir nutarus, kad yra tikslinga pakeisti restitucijos būdą, kitas klausimas, kurį tenka išspręsti, yra dėl priteistino piniginio ekvivalento dydžio, nes, atsižvelgiant į santykių pobūdį ir trukmę bei į paties restitucijos objekto ypatumus, ne visada bus paprasta nustatyti tokį atlyginimo dydį, kuris tinkamai užtikrintų asmenų interesus. Kaip nurodoma teismų praktikoje: „Pritaikius restituciją, asmuo negali gauti mažiau, negu iš jo buvo paimta, tačiau jis negali gauti ir daugiau, nei turėjo. CK 6.145, 6.147 straipsniuose nustatytos įvairios restitucijos taikymo modifikacijos. Jų esmė ta, kad negalimas dėl restitucijos taikymo vienos iš šalių padėties nepagrįstas ir nesąžiningas pablogėjimas, o kitos - atitinkamas pagerėjimas⁷⁶“. Atsižvelgiant į tai, kad tokių situacijų būtų išvengta ir taikant restituciją piniginiu ekvivalentu būtų pasiektas bei įgyvendintas pagrindinis restitucijos tikslas, CK yra nustatytos specialios taisyklės, kuriomis vadovaujantis, priklausomai nuo konkrečių bylos aplinkybių, yra apskaičiuojamas šaliai priteistino piniginio ekvivalento dydis.

Piniginio ekvivalento apskaičiavimo taisyklės įtvirtina CK 6.147 straipsnis, pagal kurio 1 dalį nustatyta, kad gražintina pinigų suma apskaičiuojama taikant tas kainas, kurios galiojo tuo metu, kai asmuo gavo tai, ką dabar privalo gražinti. Bet jei gražintinas turtas sunaikintas arba perleistas, taikoma CK 6.147 straipsnio 2 dalis, kurioje nurodyta, kad tokiais atvejais piniginis ekvivalentas skaičiuojamas atsižvelgiant į laiko kriterijus⁷⁷ ir numatomi trys galimi piniginio ekvivalento apskaičiavimo būdai: 1) pagal turto vertę jo gavimo metu; 2) pagal turto vertę jo sunaikinimo arba perleidimo metu; 3) pagal turto vertę, kuri galiojo restitucijos taikymo metu⁷⁸. Kuris iš šių būdų bus pasirinktas, priklauso nuo pačių nagrinėjamos situacijos faktinių aplinkybių, o konkrečiai – nuo gražintino turto vertę privalančios atlyginti šalies sąžiningumo. Pripažįstama, kad jei šis asmuo buvo sąžiningas, jis privalo sumokėti piniginių ekvivalentą pagal turto vertę tuo metu, kai ji apskaičiuojama mažiausia. Ir atvirkščiai – jei asmuo buvo nesąžiningas arba restitucija taikoma dėl jo kaltės, privaloma atlyginti didžiausią turto vertę. Šios taisyklės laikomasi ir teismų praktikoje. Pavyzdžiui, sprendamas dėl restitucijos taikymo ir piniginio ekvivalento apskaičiavimo būdo, panaikinus administracinius aktus, kuriais atsakovėms buvo nepagrįstai atkurtos nuosavybės teisės⁷⁹, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodė, kad „turtui esant perleistam sąžiningiems tretiesiems asmenims pagal atlygintinį sandorį, restitucijos neįmanoma taikyti natūra, taigi, remiantis CK 6.147 straipsnio 2 dalimi, yra būtina apskaičiuoti priteistino turto vertės piniginių

⁷⁶ LAT CBS teisėjų kolegijos 2006 m. gegužės mėn. 29 d. nutartis civilinėje byloje I.T. v. G.Ž. Bylos Nr. 3K-3-359/2006, kat. 21.4.2.6; 95.6.2

⁷⁷ LAT CBS teisėjų kolegijos 2009 m. sausio 27 d. nutartis civilinėje byloje Kauno apskrities viršininko administracija v. Kauno rajono savivaldybės administracija ir kt., bylos Nr. 3K-3-41/2009.

⁷⁸ Vileita A. Civilinė teisė. Bendroji dalis: vadovėlis / Vilniaus universitetas. Vilnius: Justitia, 2009. P. 102

⁷⁹ LAT CBS teisėjų kolegijos 2009 m. gruodžio mėn. 4 d. nutartis civilinėje byloje Vilniaus Apygardos Vyr. Prokuroras v. J. G., V. V. D., I. K. ir kt. Bylos Nr. 3K-3-570/2009, kat. 41.

ekvivalentą“. Atsižvelgiant į tai, kad byloje nebuvo nustatytas atsakovių nesąžiningumas pagal panaikintus administracinius aktus įgyjant turtą, iš atsakovių priteistina mažiausia turto vertė, t.y. ta vertė, kuri apskaičiuota turto gavimo momentu.

Kaip nurodo A. Dambrauskaitė, šiuolaikiniai įstatymai ir teismai daug lengviau pripažįsta restitucijos piniginiu ekvivalentu galimybę. Palankumas restitucijai piniginiu ekvivalentu atskleidžia tam tikrus žmonių mąstysenos pokyčius, visuomenės vartotojų visuomenę. Kadangi vartoti skirti daiktai greitai praranda savo vertę ir kyla būtinybė juos pakeisti, galima manyti, kad daugeliu atvejų restitucija piniginiu ekvivalentu yra naudingesnė negu restitucija natūra⁸⁰. Su tokia doktrinos atstovės nuomone galima sutikti, nes nors restitucijos taikymas natūra ir pripažįstamas bendrąja taisykle, atsižvelgiant į vyraujančias teismų praktikos tendencijas, galima pastebėti, kad restitucijos taikymas piniginiu ekvivalentu yra palyginti dažnai pasitaikantis reiškinys.

3.2. Restitucijos rūšys

Nors restituciją reglamentuojančios CK šeštosios knygos X skyriaus normos restitucijos skirstymo į atskiras rūšis tiesiogiai nenumato, tam tikrą restitucijos atvejų specifiką pagal sukeltas pasekmes šalims, galima atrasti teisės doktrinoje bei analizuojant kitas CK normas. Štai Civilinės teisės vadovėlyje nustatytas toks negaliojančių sandorių skirstymas pagal restitucijos taikymą: 1) sandoriai, kuriuos pripažinus negaliojančiais, taikoma dvišalė restitucija; 2) <...> taikoma vienašalė restitucija; 3) <...> restitucija netaikoma⁸¹. Vadovaujantis tokiu sandorių skirstymu, galime ir restituciją skirstyti rūšiniu pagrindu, darant prielaidą, kad egzistuoja vienašalė ir dvišalė restitucija bei tam tikri atvejai, kai restitucija netaikoma visiškai.

Dvišalės restitucijos taikymas praktikoje yra dažniausias ir laikytinas tradicine restitucijos rūšimi, geriausiai atspindinčia paties instituto esmę ir tikslą. Pritaikius dvišalę restituciją sutarties nutraukimo ar sandorio pripažinimo negaliojančiu atveju kiekviena iš šalių viena kitos atžvilgiu yra įpareigojama grąžinti tai, ką yra gavusi pagal nutrauktą ar sandorių negaliojimo pagrindais panaikintą sutartį. Tokiu būdu abiejų šalių turtinė padėtis yra proporcingai atkurama, išskyrus atvejus, kai viena iš jų buvo nesąžininga ar atliko tam tikrus kaltės elementą turinčius veiksmus. Toks atvejis galimas pagal CK 1.91 straipsnį, kai panaikinamas sandoris, sudarytas apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo ir kitų vienos šalies piktavališkų veiksmų įtakoje. Panaikinus sandorį šiuo atveju pripažįstama, kad viena iš šalių yra nukentėjusi, jos teisės pažeistos

⁸⁰ Dambrauskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Monografija. Vilnius: Justitia, 2009. P. 197.

⁸¹ Vileita A. Civilinė teisė. Bendroji dalis: vadovėlis / Vilniaus universitetas. Vilnius: Justitia, 2009. P. 370

tiesioginiais ir tyčiniais kitos šalies veiksmais, dėl to CK 1.91 straipsnio 2 dalis numato pareigą tik kaltajai šaliai grąžinti visą gautą turtą bei papildomai – atlyginti nukentėjusiajam visas turėtas išlaidas.

Kaip nurodoma teisinėje literatūroje, vienašalės restitucijos taikymas yra išimtinis, nes vienai iš šalių jis reiškia turto praradimą⁸². Su šia nuomone galima sutikti, kai vienašalė restitucija taikoma pripažinus sandorį negaliojančiu, pavyzdžiui, minėtu CK 1.91 straipsnyje nustatytu atveju, kai nukentėjusiajai šaliai yra grąžinama viskas, ką ji buvo perdavusi, bet nenustatoma priešpriešinė pareiga atiduoti kitai šaliai, tai ką yra iš jos gavusi. Galima sutikti su kasacinės instancijos teismo išaiškinimu, kad „jeigu sandoris pripažintas negaliojančiu dėl vienos iš CK 1.91 straipsnio 1 dalyje nurodytų priežasčių, tai antroji šalis privalo grąžinti nukentėjusiajam visa, ką ji yra gavusi pagal sandorį, o kai to negalima grąžinti, – atlyginti to vertę pinigais. Be to, kaltoji šalis turi atlyginti nukentėjusiajam visas turėtas išlaidas. Nurodytame CK straipsnyje nenustatyta nukentėjusios šalies pareigos grąžinti kaltajai šaliai visa, ką ji gavo. Tai reiškia, kad nesąžininga šalis pagal negaliojantį sandorį neturi ko nors gauti⁸³“. Taigi galime daryti išvadą, kad pritaikius tokios rūšies restituciją, ir nukentėjusiajam leidus pasilikti iš kitos šalies gautą atlyginimą, tarsi kompensuojama už patirtą skriaudą, o kaltiems asmenims toks restitucijos vienpusiškumas tampa tam tikra sankcija už neteisėtus ar amoralius veiksmus.

Tačiau galime pastebėti, kad taikant restituciją kitais pagrindais, pavyzdžiui, panaikinus dovanojimą, sugrąžinant per klaidą gautą turtą tikrajam jo savininkui ar pripažinus negaliojančiu sandorį, kurio viena šalis dar nepradėjo vykdyti, vienašalė restitucija jau bus ne išimtis, o veikiau taisyklė, nes pagal pačių santykių pobūdį šiais atvejais turto praradimą patiria tik viena šalis, taigi ir restitucijos taikymas orientuojamas būtent į šios šalies turtinės padėties atstatymą.

3.3. Atvejai, kai restitucija netaikoma visiškai

Aptartus restitucijos taikymo būdus ir rūšis, atskirai paminėtini atvejai, kai restitucija yra netaikoma visiškai. Savaiame suprantama, kad restitucijos taikymas bus netikslingas, jei pavyzdžiui, pagal sudarytą ir vėliau pripažintą negaliojančiu sandorį nė viena iš šalių nėra visiškai nieko perdavusi ar įvykdžiusi. Tokioje situacijoje vien paties sandorio panaikinimas, kaip neturtinė sandorio negaliojimo pasekmė, bus laikytinas pakankamu teisinės padėties atkūrimu ir teisėtumo

⁸² Vileita A. Civilinė teisė. Bendroji dalis: vadovėlis / Vilniaus universitetas. Vilnius: Justitia, 2009. P. 370

⁸³ LAT CBS teisėjų kolegijos 2009 m. gruodžio 8 d. nutartis civilinėje byloje UAB „Tefire“ v. UAB „Lakis“ ir kt. Bylos Nr. 3K-3-555/2009, kat. 21.4.2.7.

užtikrinimu. Tačiau reikia pastebėti, kad kai kuriais atvejais įstatymas numato tiesioginį draudimą taikyti restituciją net ir tada, kai tam tikri asmenų teisinės padėties pokyčius nulemiantys faktai jau yra įvykę.

Tokių atvejų įtvirtina viešajai tvarkai ir gerai moralei prieštaraujančio sandorio negaliojimą nustatančio CK 1.81 straipsnio 2 dalis, nurodanti, kad restitucija netaikoma, kai abi šalys žinojo ar turėjo žinoti, jog sudaromas sandoris prieštarauja viešajai tvarkai ir gerai moralei. Manytina, kad toks restitucijos apribojimas sietinas su viešojo intereso apsauga ir lemiamas aplinkybės, kad abi šalys veikė tikslingai, suprasdamos, kad sudaro įstatymų draudžiamą ar visuomenėje netoleruojamą sandorį, bet vis tiek siekdamos šio sandorio tikslo. Taigi konstatavus tokio sandorio negaliojimą, restitucija, kaip turtinė teisinė pasekmė, tarp šio sandorio šalių neturėtų būti taikoma ir perduotas įvykdymas neturėtų būti grąžinamas remiantis tuo, kad netinkamas abiejų šalių elgesys atima teisę to reikalauti (lot. *in pari turpitudinis causa cessat repetitio*)⁸⁴. Pagal anksčiau galiojusį civilinį teisinį reguliavimą, pripažinus negaliojančiais abiejų šalių tyčia sudarytus sandorius, pačiame CK buvo nustatyta, kad atliktas įvykdymas išieškomas į valstybės pajamas⁸⁵, kitaip tariant, konfiskuojamas. Šiuo metu galiojančioje CK redakcijoje šios, civilinei teisei nebūdingos, priemonės atsisakyta ir laikomasi nuomonės, kad pripažinus sandorį negaliojančiu dėl prieštaravimo viešajai tvarkai ir gerai moralei, pagal sandorį perduoto objekto ir atlyginimo klausimas turėtų būti sprendžiamas pagal baudžiamosios ar administracinės teisės normas⁸⁶.

Klausimas dėl restitucijos taikymo ir perduotų vertybių grąžinimo tampa keblus ir tais atvejais, kai patys santykiai yra tokio pobūdžio, kad nėra realios galimybės sugrąžinti tam tikrą jau atliktą įvykdymą. Sandorių pripažinimas negaliojančiais grįžtamąją galią gali turėti tik tuo atveju, jei sutartis nėra sukėlus negrįžtamų pasekmių, dėl kurių abipusė restitucija tampa neįmanoma. Kai kurios nepiniginės prievolės dėl savo pobūdžio negali būti grąžinamos⁸⁷. Tai pasakytina apie santykius, kurie yra tęstinio pobūdžio, o jų objektas pasižymi nematerialumu, pvz.: darbo, nuomos, atlygintinų paslaugų teikimas. Tampa akivaizdu, kad pripažinus negaliojančia ar nutraukus tęstinio pobūdžio sutartį, nebus įmanoma visiškai atkurti prieš tai buvusios teisinės padėties, nes net ir sugrąžinus šalims, pvz., pagal nuomos sutartį, perduotą turtą ir atliktus mokėjimus, nebus paneigiamas faktas, kad nuomininkas tam tikrą laiką turtu naudojosi ir turėjo iš to naudos, taigi įpareigojimas grąžinti sumokėtą nuomos mokesčių būtų nesąžiningas ir neproporcingas nuomotojo atžvilgiu. Pozicija dėl restitucijos netaikymo tęstinio pobūdžio santykiams išreiškiama ir civilinėje

⁸⁴ Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė / Mikelėnas V. Vilnius: Justitia. T. 1. P. 323.

⁸⁵ 1964 m. Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas. 48 str., 49 str. ir kt.

⁸⁶ Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos / Mikelėnas V. Vilnius: Justitia. P. 187.

⁸⁷ Dambrauskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Monografija. Vilnius: Justitia, 2009. P. 212.

byloje dėl imperatyvioms įstatymo normoms prieštaraujančios nuomos sutarties pripažinimo negaliojančia, kurioje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodė, kad „sutarties pripažinimas negaliojančia nereiškia, kad pagal pripažintą negaliojančią sutartį atsiradę teisiniai santykiai visuomet netenka teisinės reikšmės. Pripažinus sutartį negaliojančia neišnyksta naudojimosi nuomos objektu faktas ir iš to atsiradusios teisinės pasekmės. Todėl kasatoriaus argumentacija dėl būtinumo taikyti restituciją nėra pagrįsta⁸⁸“.

Apibendrinant aptartus restitucijos netaikymo atvejus ir jais remiantis galima suformuluoti tam tikras sąlygas, kurioms esant restitucijos taikymas bus įmanomas ir atitinkantis tiek įstatymo reikalavimus, tiek ir santykių, kuriems taikoma restitucija, dalyvių bei visos visuomenės interesus. Taigi kaip pirmąją sąlygą galima įvardinti konkretaus restitucijos taikymo pagrindo egzistavimą, nes tik esant atitinkamiems teisiniams santykiams ir faktinėms aplinkybėms, restitucija bus tinkamiausias ir efektyviausias pažeistų teisių gynimo būdas. Antroji sąlyga - tai įstatyme nustatyto draudimo taikyti restituciją nebuvimas. O trečioji sąlyga, autorės nuomone, yra nulemiama paties teisinio santykio ir jo objekto specifikos, t.y. pagal restitucijos taisyklės gražintinas gali būti tik toks objektas, kurį yra įmanoma materialiai apibrėžti ir įvertinti, laikantis bendrųjų teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principų.

⁸⁸ LAT CBS teisėjų kolegijos 2001 m. rugsėjo mėn. 5 d. nutartis civilinėje byloje Palangos miesto savivaldybė v. A. G. personalinė įmonė ir kt. Nr. 3K-3-749, kat. 15.2.1.1; 107.1

IV. RESTITUCIJOS IR DAIKTINĖS TEISĖS SANTYKIO YPATUMAI

4.1. Restitucijos ir vindikacijos santykis

Lietuvos teisės doktrinoje pripažįstama nuomonė, kad restitucija ir vindikacija yra savarankiški bei skirtingos prigimties pažeistų teisių gynimo būdai. Kaip nurodo V. Mikelėnas: „Vindikacinį ieškinį yra būtina skirti nuo reikalavimo taikyti restituciją. Šiuos du reikalavimus pirmiausia skiria jų teisinė prigimtis. Vindikacija yra daiktinės teisės institutas, t.y. daiktinis teisinis reikalavimas. Restitucija yra prievolių teisės institutas, t.y. reikalavimas taikyti restituciją yra asmeninis, o ne daiktinis teisinis“⁸⁹.

Daiktinės teisės pasižymi tuo, kad joms yra būdingas absoliutumas, suteikiantis galimybę savo teises ginančiam asmeniui (savininkui ar teisėtam valdytojui) pareikšti ieškinį neapibrėžtam subjektų ratui. Visi asmenys, kurie nėra daikto savininkai, yra įpareigoti nepažeisti daikto savininko ir daikto ryšio, t.y. savininko teisės daiktą turėti ir naudoti savo nuožiūra⁹⁰. Todėl ir daiktinio ieškinio pareiškimas yra siejamas būtent su daiktinės teisės pažeidimu, pvz. valdymo praradimu be daikto savininko valios, ir jam nėra svarbu, kad ieškovo ir atsakovo nesieja jokie teisiniai santykiai. Tuo tarpu esant prievoliniams santykiams atsiranda santykinumo, asmeniškumo aspektas, leidžiantis reikšti ieškinį tik konkrečiam subjektui, pažeidusiam įsipareigojimus pagal sutartiniu ar kitokiu pagrindu atsiradusią prievolę. „Todėl reikalavimą taikyti restituciją vienas kitam gali pareikšti tik asmenys, kuriuos sieja prievoliniai teisiniai santykiai. Jeigu asmenų prievoliniai teisiniai santykiai nesieja, nėra ir teisinio pagrindo taikyti restituciją. Tokiu atveju daiktas gali būti išreikalautas pareiškus tik vindikacinį ieškinį.“⁹¹

Lietuvos Aukščiausiąjame Teisme praktika dėl restitucinio ir vindikacinio reikalavimo atskyrimo formuojama jau palyginti seniai. Paminėtinas 1997 m. birželio 13 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato nutarimas Nr. 9, kuriuo spęstas klausimas dėl pirkimo-pardavimo sutarties pripažinimo negaliojančia teisinių pasekmių. Kaip nurodė Teismas, įvertinęs žemesnės instancijos teismų nustatytas aplinkybes ir dėl netinkamo teisės normų taikymo panaikindamas priimtus sprendimus, „CK 143 straipsnis“⁹², kurio nuostatomis rėmėsi apylinkės ir apygardos

⁸⁹ V. Mikelėnas. Vindikacija ir jos taikymas. Justitia 2005 m. Nr. 1(55). P. 3.

⁹⁰ Vileita A. Civilinė teisė. Bendroji dalis: vadovėlis / Vilniaus universitetas. Vilnius: Justitia, 2009. P.

⁹¹ V. Mikelėnas. Vindikacija ir jos taikymas. Justitia 2005 m. Nr. 1(55). P. 3.

⁹² 1964 m. Civilinio kodekso 143 straipsnis. Turto išreikalavimas iš sąžiningo įgijėjo

Išreikalauti turtą šio straipsnio pirmojoje dalyje nurodytais pagrindais neleidžiama, jeigu turtas parduotas nustatyta teismo sprendimams vykdyti tvarka.

Jeigu turtas neatlygintinai įgytas iš asmens, kuris neturėjo teisės jo perleisti, tai savininkas turi teisę išreikalauti turtą visais atvejais.

teismai, sandorių pripažinimo negaliojančiais bylose netaikytinas. Šios kategorijos bylose taikoma arba netaikoma restitucija, o ne vindikacija⁹³. „Civilinėse bylose dėl pirkimo-pardavimo sutarties galiojimo sprendžiama, ar nuosavybės teisės perleidimas ir įgijimas buvo teisėti ar neteisėti. Teismui pripažinus tokį sandorį negaliojančiu, taikoma restitucija“. „Pripažinto negaliojančiu sandorio abi šalys arba viena iš jų pagal civilinio įstatymo nuostatas sugrąžinamos į buvusią iki sandorio sudarymo padėtį, t.y. taikoma abišalė arba vienašalė restitucija, o ne vindikacija. Vindikacijos atveju savininkui grąžinamas individualiais požymiais apibrėžtas daiktas. Pirkimo-pardavimo sutarties pripažinimo negaliojančia byloje, sutartį pripažinus negaliojančia, pardavėjui grąžinamas parduotas turtas, o pirkėjui - jo sumokėti pinigai, t.y. taikoma abišalė restitucija (CK 47 ir 143 straipsnis).⁹⁴“ Remiantis tokia Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pozicija, galime teigti, kad dar galiojant senajam Civiliniam kodeksui jau buvo aktualus ir praktiškai sprendžiamas klausimas dėl restitucijos ir vindikacijos atskirimo, atskyrimo tų teisinių santykių, kuriems esant daiktiniai reikalavimai neturėtų būti reiškiami, nes pagal santykių pobūdį asmenų pažeistas teisės galima ir reikia ginti specialiais prievolių teisės nustatytais būdais.

Pažymėtina, kad Lietuvoje laikomasi vadinamosios „non cumul“ taisyklės, kuri reiškia, kad nėra pripažįstama asmens teisė pasirinkti, kokį ieškinį reikšti, nes šis klausimas tiesiogiai priklauso nuo materialinių santykių pobūdžio. Kaip nurodoma doktrinoje, „asmeniniai ieškiniai turi pirmenybę daiktinių ieškinų atžvilgiu“, pasak V. Mikelėno: „Lietuvos civilinė teisė nepripažįsta daiktinių ir asmeninių ieškinų konkurencijos. Todėl savininkas neturi galimybės rinktis, kokį ieškinį jam reikšti“⁹⁵. Atsižvelgiant į tai, teisės, susiformavusios prievolių santykių pagrindu turi būti ginamos prievolių teisės nustatytais pažeistų teisių gynimo būdais, o daiktinio pobūdžio reikalavimai gali būti reiškiami tuomet, kai nustatomas asmens daiktinių teisių pažeidimas, tačiau jis kilęs ne prievolės pagrindu. Tiesa, pasitaiko atveju, kai asmuo, kreipdamasis į teismą, ne visai tinkamai suformuluoja savo reikalavimą. Tačiau, kaip nurodoma teismų praktikoje, „ieškinio pagrindas yra faktinio pobūdžio aplinkybės, o ne įstatymai ar faktinių aplinkybių teisinė kvalifikacija, teisinis ginčo santykio kvalifikavimas, teisės normų aiškinimas ir taikymas ginčo santykiui yra bylą nagrinėjančio teismo prerogatyva“⁹⁶. Taigi tokiais atvejais, kai pagal asmens pateiktą ieškinį nėra visiškai aišku, prievolinio, ar daiktinio pobūdžio reikalavimą šis asmuo

⁹³ LAT CBS teisėjų kolegijos 1997 m. vasario 26 d. nutartis civilinėje byloje M. B. v. Klaipėdos teritorinis valstybinis inventorizavimo, projektavimo ir paslaugų biuras. Bylos nr. 3K-229/1997 m.

⁹⁴ LAT Senato 1997 m. birželio mėn. 13 d. nutarimas Nr. 9; „Dėl sutarties pripažinimo negaliojančia“. Teismų praktika 8.

⁹⁵ V. Mikelėnas. Vindikacija ir jos taikymas. *Justitia* 2005 m. Nr. 1(55). P. 3.

⁹⁶ LAT CBS teisėjų kolegijos 2008 m. rugpjūčio mėn. 1 d. nutartis civilinėje byloje UAB „Kirstnė“, O. N. L., R. S., N. S., A. Š. v. UAB „Medicinos bankas“, UAB „Medicinos banko lizingas“, S. D. įmonė. Bylos Nr. 3K-3-317/2008, kat. 27.3.2.1; 21.4.1.1; 21.4.2.1; 24.2; 36.4; 25.3; 43.2; 42.4

suformulavo, teismas visų pirma įpareigojamas teisingai kvalifikuoti ginčo materialinį santykį⁹⁷ ir pagal tai nustatyti, koku būdu turėtų būti ginamos pažeistos asmens teisės.

Analizuojant restitucijos ir vindikacijos santykį galima pakomentuoti Lietuvos Aukščiausiojo teismo nagrinėtą civilinę bylą, kurioje buvo sprendžiami klausimai dėl sandorių pripažinimo negaliojančiais, restitucijos taikymo, turto išreikalavimo ir gražinimo teisėtai savininkei⁹⁸. Pagal faktines šios bylos aplinkybes nustatyta, kad ieškovei M. J. Š. nuosavybės teise priklausantis garažas buvo nepagrįstai įtrauktas į atsakovės J. Š. turto aprašą ir iki varžytynių pradžios parduotas atsakovės pasiūlytam asmeniui J. B., kuris šį turtą dar kartą perleido A.V. Siekdama susigražinti dėl kitų asmenų neteisėtų veiksmų prarastą turtą, ieškovė kreipėsi į teismą, reikalaudama pripažinti negaliojančiais ab initio garažo pardavimo J. B. aktą, J. B. ir A. V. sudarytą pirkimo-pardavimo sutartį, taikyti restituciją, ir garažą, kuris buvo perleistas pagal ginčijamus sandorius, gražinti jai natūra bei priteisti iš atsakingų asmenų bylinėjimosi išlaidas.

Pirma instancija ginčą nagrinėjęs Kauno apylinkės teismas ieškinį patenkino iš dalies. Teismas pripažino, kad ieškovė savo turto neteko dėl atsakovės J. Š. veiksmų, kurių neteisėtumas konstatuotas baudžiamojo proceso tvarka, taip pat dėl VĮ Registrų centras, antstolės L. U. D. ir nesąžiningu pripažinto J. B. veiksmų. Atsižvelgiant į tai, abu garažo perleidimo sandoriai buvo pripažinti niekiniais kaip prieštaraujantys imperatyvioms įstatymo normoms, tarp šių sandorių šalių taikyta restitucija. Kadangi ieškovė turtą prarado dėl nusikalstamais pripažintų atsakovės J. Š. veiksmų, garažas išreikalautas iš sąžiningu pripažinto asmens A. V. ir gražintas ieškovei natūra, o A. V. iš J. B. priteista už garažą sumokėta kaina. Nors pirmos instancijos teismas konkrečiai neįvardino, koks pažeistų teisių gynimo būdas buvo panaudotas ieškovės pažeistai teisei padėčiai atkurti, atsižvelgiant į tai, kad atsakovė nebuvo nė vieno ir panaikintų sandorių šalimi, manytina, kad garažas jai sugražintas vadovaujantis vindikacijos taisyklėmis. Apeliacinės instancijos teismas iš esmės sutiko su nustatytoms aplinkybėmis ir šioje dalyje paliko galioti pirmos instancijos teismo sprendimą.

Vertinant šiuos teismų sprendimus, atkreiptinas dėmesys, jog išreikalavus turtą natūra iš sąžiningo asmens A.V., šiam buvo sugražinti iš J. B. įsigyjant garažą sumokėti pinigai, tačiau, nors teismai ir nurodė, kad restitucija taikoma abiejų pripažintų negaliojančiais sandorių šalims, nebuvo išspręstas klausimas dėl J. B. padėties atkūrimo, nors jis taip pat buvo garažo pirkėjas pagal pirkimo aktą. Kaip matyti iš tolesnės šios bylos eigos, atsakovas J. B. su kasaciniu skundu kreipėsi į

⁹⁷ LAT CBS teisėjų kolegijos 2009 m. gruodžio mėn. 21 d. nutartis civilinėje byloje E. Ž. ir L. Ž. v. A. M., A. R. Bylos Nr. 3K-3-569/2009, kat. 35.3.1; 43.2.

⁹⁸ Kauno apygardos teismo CBS 2009 m. gruodžio mėn. 16 d. nutartis civilinėje byloje M. J. Š. v. L. U. D., J. B., A. V., J. Š. Bylos Nr. 2A-1744-260/2009 kat. 21.4.1.1; 21.4.1.2; 41; 99.5; 121.21; LAT CBS teisėjų kolegijos 2010 m. rugpjūčio mėn. 6 d. nutartis civilinėje byloje M. J. Š. v. L. U. D., J. B., A. V., J. Š. Bylos Nr. 3K-3-356/2010 kat. 25.3, 30.12.1; 41.

Lietuvos Aukščiausiasį Teismą, nurodydamas, kad teismai nukrypo nuo suformuotos teisės aiškinimo ir taikymo praktikos, dėl to nepagrįstai priteisė iš jo atsakovui A.V. visą už garažą sumokėtą kainą.

Išnagrinėjęs kasacinį skundą bei peržiūrėjęs žemesnės instancijos teismų priimtus sprendimus Lietuvos Aukščiausiasis Teismas iš dalies pakeitė apeliacinės instancijos teismo sprendimą. Teisėjų kolegija pripažino, kad ankstesniuose sprendimuose padaryta klaidų, ir nors sandoriai buvo pripažinti niekiniais pagrįstai, tačiau netinkamai pritaikyta restitucija tarp pirmojo sandorio šalių, todėl šioje dalyje sprendimas keičiamas ir iš J.Š. priteisiama J. B. sumokėta garažo kaina. Taip pat Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pasisakė ir dėl garažo grąžinimo ieškovei natūra, detalai aptarė šioje situacijoje panaudotas teisinės priemones ir pasisakė dėl jų santykio bei atribojimo. Pagrindinius argumentus paanalizuosime plačiau.

Kasacinis teismas nurodė, kad restitucija ir vindikacija yra skirtingos teisinės prigimties ir skirtingiems santykiams taikomi institutai, tačiau „nėra tarpusavyje konkuruojantys teisių gynimo būdai“. Sekant tokią Teismo mintį, darytina prielaida, kad tam tikrais atvejais asmuo gali pareikšti ir vindikacinio, ir restitucinio pobūdžio reikalavimus. Analizuojant ieškovės prašymus pripažinti sandorius negaliojančiais, taikyti restituciją ir priteisti jai garažą natūra, galime išžvelgti šį dvilypumą. Atsižvelgiant į tai, kad ieškovė, pati nebūdama nė vieno ir turto perleidimo sandorių šalimi, prašo sugrąžinti jai šių sandorių objektu buvusį turtą, ieškinyje jos nurodytas reikalavimas „grąžinti turtą natūra“ turėtų būti traktuojamas kaip prašymas išreikalauti daiktą iš neteisėto valdymo, remiantis vindikacijos, o ne restitucijos taisyklėmis. Kaip nurodė Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, „Ieškovei pareiškus reikalavimą priteisti garažą ir teismui nustatčius, kad ieškovė nėra skolininkė vykdomojoje byloje, kurioje vykdamas išieškojimą buvo parduotas jai nuosavybės teise priklausantis garažas, ieškovės reikalavimas tenkinamas pagal vindikacijos taisyklės (CK 4.96 straipsnis), nes ieškovės su atsakovais nesiejo jokie prievoliniai santykiai.“

Pasisakydamas dėl ieškovės pateiktų reikalavimų sandorius pripažinti negaliojančiais, Teismas konstatavo, kad jie „vertintini kaip papildomi reikalavimai, kuriais ieškovė, siekdama visiško iki teisės pažeidimo buvusios padėties atkūrimo, ginčija teisiškai reikšmingas aplinkybes – jai nuosavybės teise priklausančio daikto perleidimo sandorius.“ Galima sutikti su šia Teismo nuomone, nes pati aplinkybė, kad minėtais sandoriais be jos valios perleistas ieškovei priklausantis turtas, net ir grąžinus šį turtą pagal vindikacijos taisyklės, sukuria ieškovei teisinį suinteresuotumą kreiptis dėl tokių sandorių anuliovimo. Reikšdama vindikacinį reikalavimą ieškovė turėjo įrodyti turto neteisėto valdymo faktą, o būtent garažo perleidimo sandorių pripažinimas negaliojančiais ir nustatytas atsakovų veiksmų neteisėtumas ir sukūrė jai pagrindą susigrąžinti prarastą turtą natūra.

Taip pat pažymėtina, jog atsižvelgiant į tai, kad pagal pardavimo aktą J. B. perduotas garažas iš tikrųjų buvo ne skolininkės J. Š. nuosavybė, o nusikalstamais veiksmais neteisėtai įgytas turtas, šis aktas buvo pagrįstai pripažintas niekiniu ir negaliojančiu ab initio kaip sandoris, prieštaraujantis imperatyvioms normoms. Nors nei apeliacinės, nei kasacinės instancijos teismai nutartyse nenurodė, kokia konkrečiai imperatyvi norma buvo pažeista, galime daryti išvadą, kad turėtas omenyje Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodekso (toliau - CPK) 602 straipsnis, nustatantis, kad „turto pardavimo iš varžytynių, perdavimo išieškotojui, turto pardavimo be varžytynių aktus suinteresuotų asmenų reikalavimu teismas gali pripažinti negaliojančiais: 1) jeigu buvo realizuotas skolininkui nepriklausantis turtas“. Atsižvelgiant į tai, darytina išvada, kad pripažinus negaliojančiu šį sandorį, teismas privalėjo ex officio spręsti ir dėl jo negaliojimo pasekmių. Šį aspektą teisingai įvertino Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, pakeisdamas ankstesnį teismo sprendimą ir priteisdamas iš atsakovės J. Š. pagal negaliojančiu pripažintą pirkimo aktą sumokėtus pinigus, tokiu būdu atkurdamas iki šio akto sudarymo buvusią šalių padėtį.

Įvertinus komentuotą teismų praktiką bei teisės doktriną, galima teigti, kad restitucija ir daiktinio pobūdžio reikalavimai gali būti glaudžiai susiję, taigi sprendžiant kiekvieną teisinę situaciją pirmiausia būtina išsiaiškinti visas reikšmingas aplinkybes, nustatyti, kokie santykiai sieja konkrečioje situacijoje atsidūrusius asmenis ir kokio pobūdžio reikalavimai yra pareiškiami. Manytina, kad tik tokiu būdu galės būti parinktas tinkamas teisių gynimo būdas ir užtikrintos visų teisinio santykio dalyvių teisės bei teisėti interesai.

4.2. Restitucijos įtaka tretiesiems asmenims

Aptarus restitucijos ir vindikacijos santykį ir šių institutų taikymo galimybes, galime konstatuoti, kad tiek sprendžiant klausimą dėl asmenų sugrąžinimo į pradinę padėtį taikant restituciją prievoliniuose santykiuose, tiek ir grąžinant daiktą jo teisėtam savininkui pagal vindikacijos taisykles, yra sprendžiama visų pirma dėl ieškinį pareiškusio asmens teisių, jo pažeistos turtinės padėties atkūrimo. Tačiau reikėtų atsižvelgti ir į tai, kad įvykus tam tikriems juridiniams faktams, kurie pažeidė ieškovo teises, tų pačių faktų ar jų sudėties pagrindu galėjo atsirasti teisės ir kitiems asmenims, kurie su pirminiais pažeidimais neturėjo nieko bendro, veikė sąžiningai ir remdamiesi savo teisėtai lūkesčiais. Tokios situacijos pavyzdžiu galėtų būti gana dažnai teismų praktikoje pasitaikantis atvejis, kada nuosavybės teisė į tam tikrą turtą yra perleidžiama pagal sandorį, kuris vėliau pripažįstamas negaliojančiu ir sukuria pagrindą restitucijos taikymui tarp šalių, tačiau paaiškėja, kad sandorio objektu buvęs turtas yra dar kartą arba net kelis kartus perleistas kitiems asmenims.

Teisinėje literatūroje galima surasti tokio atvejo apibūdinimą kaip „sandorių grandinės“, kurios pradžioje yra ydingas sandoris, o iš jo seka kitas, sudarytas vienos iš pirminio sandorio šalių su trečiuoju asmeniu ir t.t. Problema iškyla dėl to, kad pripažinus negaliojančiu pirmąjį sandorį, pripažįstama ir tai, jog šio sandorio šalis, perleidusi turtą trečiajam asmeniui, neturėjo teisės to padaryti, nes nebuvo turto savininkė. Tokios pozicijos laikomasi teisės doktrinoje, vadovaujantis principais „Quod nullum est nullum producit effectum“ (lot.: tai, kas negalioja, negali sukelti jokių teisinių padarinių), „Resoluto jure dantis, resolvitur jur accipientis“ (lot.: panaikinus davėjo teisę, panaikinama ir gavėjo teisė) bei „Nemo plus juris ad alium transfere potest quam ipse habet“ (lot.: niekas negali kitam perleisti daugiau teisių negu pats jų turi)⁹⁹.

Atsižvelgiant į tai, kad pripažinus negaliojančiu pirmąjį sandorį, gali būti „sugriaunami“ ir vėliau sudarytieji, manytume, jog vienas iš pagrindinių probleminių tokios situacijos aspektų yra tai, kad iškyla tam tikras interesų konfliktas tarp asmens, kuris prarado savo turtą ir nukentėjo sudarydamas pirmąjį sandorį, ir asmens, kuris šį turtą igijo vėliau ir pagrįstai laiko save teisėtu jo savininku. Suprantama, kad šalis, reikalaujanti taikyti restituciją visų pirma sieks susigražinti daiktą natūra ir esant pripažintai negaliojančia visai „sandorių grandinei“ realiai galės šį tikslą įgyvendinti. Tačiau kyla klausimas, ar visais atvejais tai bus teisinga vertinant iš trečiojo asmens, įsigijusio tą patį turtą, pozicijų ir kaip rasti teisingiausią būdą išspręsti šių dviejų iš esmės lygiaverčių interesų koliziją.

Analizuojant šį klausimą yra svarbu paminėti, kad šiuo metu galiojantis Civilinis kodeksas, skirtingai nei jo pirmtakas, įtvirtina kelias įstatymines garantijas, kurių pagrindinis tikslas yra apsaugoti sąžiningų trečiųjų asmenų interesus tais atvejais, kai taikant restituciją tarp vieno sandorio šalių, iškyla grėsmė, kad bus „sugriauti“ ir vėlesni su tuo pačiu turtu susiję sandoriai. Viena iš šių garantijų yra suformuluota CK 1.80 straipsnio 4 dalyje, kurioje įtvirtintas tiesioginis draudimas išreikalauti turtą iš jį sąžiningai įgijusio trečiojo asmens¹⁰⁰, išskyrus tam tikrus išimtinus atvejus, nustatytus 4.96 straipsnio 1-3 dalyse. Ši norma nukreipia į CK ketvirtosios knygos straipsnį, reglamentuojantį vindikacijos taisykles, taigi galima pripažinti, jog tais atvejais, kai negaliojančio sandorio pagrindu yra sukurti tam tikri išvestiniai santykiai, nulemiantys turto perleidimą tretiesiems asmenims, susiduriama su būtinybe atsižvelgti ir į daiktinės teisės nuostatas bei jos taikomus apribojimus turto susigražinimui.

⁹⁹ A. Dambrauskaitė. Sandorių pripažinimo negaliojančiais daiktiniai teisiniai aspektai. *Justitia* 2008 m. Nr. 4 (70). P. 37; Erp van S. *European and National Property Law: Osmosis or Growing Antagonism in Walter van Gerven Lectures* (6). Groningen: Europs Law Publishing, 2006. P. 16.

¹⁰⁰ Trečiuoju asmeniu šiame kontekste reikėtų laikyti asmenį, kuris nebuvo negaliojančiu pripažinto sandorio šalimi (Aut. past.).

Kita norma, kurią taip pat galime laikyti ginančia trečiojo asmens teises, nustatyta CK 6.153 straipsnyje kaip viena iš bendrųjų restitucijos taikymo taisyklių. Ši norma suteikia teisę sąžiningiems tretiesiems asmenims, įgijusiems gražintiną turtą pagal atlygintinį sandorį, panaudoti šio sandorio faktą prieš restitucijos prašančią asmenį. Kaip nurodoma CK komentare, šis straipsnis atspindi viso CK nuostatą ginti sąžiningus asmenis¹⁰¹. Remiantis CK komentaro autorių nuomone, galima spręsti, kad tada, kai daiktą įgijęs trečiasis asmuo yra sąžiningas, restitucija natūra negali būti taikoma ir restitucijos prašančiam asmeniui priteisiama pinigine kompensacija iš skolininko pagal negaliojančiu pripažintą sandorį.

Galime konstatuoti, kad šių normų pagalba, apribojant restitucijos taikymą daiktinės teisės nustatytais reikalavimais, yra sukuriamas apsaugos mechanizmas nuo „sandorių grandinės“ negaliojimo teisinių padarinių, tačiau juo gali pasinaudoti tik tie tretieji asmenys, kurie gali būti pripažinti sąžiningais. Pažymėtina, kad sąžiningumas yra vienas iš bendrųjų, pamatinių ne tik civilinėje teisėje, bet ir visoje teisinėje sistemoje pripažintų principų. Teisės doktrinoje sąžiningumas (lot.: *bona fides*) apibūdinamas kaip vertybinis žmogaus elgesio matas, nustatomas pagal du kriterijus – objektyvųjį ir subjektyvųjį. Objektyviuoju požiūriu asmenų sąžiningumas nustatomas atsakant į klausimą, ar asmuo *turėjo* ką nors žinoti, atlikti kokius nors veiksmus ar nuo jų susilaikyti. O subjektyviuoju požiūriu sąžiningumas nustatomas pagal tai, ar asmuo *galėjo* ką nors žinoti, daryti ar nedaryti, atsižvelgiant į jo amžių, išsilavinimą, faktines bylos aplinkybes ir kt.¹⁰² Kalbant konkrečiai apie trečiojo asmens sąžiningumą, paminėtinas R. Balčikonio pateiktas siūlymas trečiąjį asmenį laikyti sąžiningu „jeigu jis nežinojo ir neturėjo žinoti, kad jo sudaromas sandoris gali pažeisti jo kontrahento kreditoriaus teises¹⁰³“. Pritaikant šią mintį „sandorių grandinės“ atvejui, ją galėtume perfrazuoti taip: „Sąžiningu trečiuoju asmeniu laikomas toks asmuo, kuris, atsižvelgiant į sandorio sudarymo aplinkybes, būdamas pakankamai atidus ir rūpestingas, negalėjo ir neturėjo galimybių žinoti, kad įsigyja turtą iš subjekto, kuris neturi teisės jo perleisti ir toks perleidimas gali pažeisti kitų asmenų teises ir interesus“.

Kaip trečiojo asmens sąžiningumas nustatinėjamas konkrečiose situacijose, galima iliustruoti pavyzdžiais iš teismų praktikos. Byloje, kurioje buvo sprendžiamas ginčas dėl nuosavybės teisių į žemę atkūrimo ir žemės pirkimo-pardavimo sutarčių galiojimo¹⁰⁴, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas panaikino ankstesnius sprendimus dėl restitucijos taikymo, remdamasis CK

¹⁰¹ Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė / Mikelėnas V. Vilnius: Justitia. T. 1. P. 190.

¹⁰² Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos / Mikelėnas V. Vilnius: Justitia. P. 77.

¹⁰³ R. Balčikonis. Sąžiningumo principas sutarčių teisėje. Jurisprudencija, 2003, t. 41(33). P. 180.

¹⁰⁴ LAT CBS teisėjų kolegijos 2010 m. balandžio mėn. 27 d. nutartis civilinėje byloje A. K. ir G. A. v. Alytaus apskrities viršininko administracijos Žemės tvarkymo departamento Lazdijų rajono žemėtvarkos skyrius, Alytaus apskrities viršininko administracija, E. K. ir kiti. Bylos Nr. 3K-3-185/2010, kat. 30.4.1; 41; 30.10; 34.2.

6.153 straipsniu. Kaip nurodė Teismas, „ar asmuo yra sąžiningas įgijėjas, sprendžiama pagal tai, ar įgydamas turtą jis žinojo ar turėjo žinoti apie trečiųjų asmenų teises, turto suvaržymus, ginčus dėl turto, kreditorių pretenzijas, disponavimo ribojimus ar kitokias turto įgijimo kliūtis, su kuriomis įstatymas sieja įgijėjo sąžiningumą“. Teisėjų kolegija pažymėjo, kad „vien teisinių nuostatų pažeidimo faktas nėra pakankamas pagrindas vertinti turto įgijėją, kaip nesąžiningą. Pažeidimas turi būti susijęs su tuo, kad asmuo dėl jo negavo informacijos, iš kurios jis galėtų spręsti apie tai, ar egzistuoja kokia nors rizika įgyjant turtą, pavyzdžiui, kad dėl turto vyksta ginčai, kad yra kitų asmenų, turinčių teises į tą turtą, ar egzistuoja kitokios aplinkybės, keliančios abejonių būsimo sandorio sąžiningumu trečiųjų asmenų atžvilgiu“. „Taip pat vertintina ir ta aplinkybė, kad turtas buvo skubiai perparduotas, nes veikiant turint tikslą perparduoti sprendimai ir veiksmai dėl perpardavimo naudingumo gali būti diktuojami greitai kintančios ekonominės situacijos, bet nebūtinai dėl asmenų neteisėtus veikos ar nesąžiningų ketinimų“. Kaip nurodo Lietuvos Aukščiausiasis Teismas kitoje byloje: „Civilinėje teisėje galioja bendrasis sąžiningumo prezumpcijos principas (CK 1.5 straipsnis), kuris reiškia, kad kiekvienas asmuo yra laikomas sąžiningu, jeigu neįrodyta kitaip. Įrodinėjimo požiūriu kiekvienam asmeniui nereikia įrodinėti savo sąžiningumo, jeigu įstatymas nepreziūmuoja konkretaus asmens nesąžiningu. Sąžiningumas gali būti nuginčytas, nes tai nuginčijamoji prezumpcija (CK 4.26 straipsnio 2 dalis). Asmens nesąžiningumą turi įrodyti asmuo, tai teigiantis (CPK 178 straipsnis)¹⁰⁵“.

Atsižvelgiant į tokius kasacinės instancijos teismo išaiškinimus, galime spręsti, kad kiekvienu atveju, siekiant turto sugrąžinimo iš trečiojo asmens, ieškovas yra įpareigojamas paneigti jo sąžiningumo prezumpciją, taip pat būtina tiksliai įvertinti visas faktines aplinkybes, vadovautis ne formaliais kriterijais, bet įvertinti asmens sąžiningumą objektyviuoju ir subjektyviuoju aspektais. Ir tik nustačius, kad pagal visas aplinkybes įgijėjas galėjo ir turėjo žinoti, kad gauna turtą ir neturinčio teisės jį perleisti asmens, toks sandoris turėtų būti pripažintas negaliojančiu ir taikant restituciją natūra turtas gražinamas tikrajam jo savininkui.

Tačiau reikia nepamiršti, kad CK 4.96 straipsnio 1-3 dalys numato ir specifinius atvejus, kai turtą natūra galima susigrąžinti net ir iš sąžiningai daiktą įgijusio asmens. Tokiomis išimtinėmis aplinkybėmis CK pripažįsta atvejus, kai kilnojamasis daiktas yra tikrojo savininko ar jį valdančio asmens prarastas, pagrobtas ar kitaip be jų valios nustojo būti valdomas, kai nekilnojamąjį turtą savininkas prarado dėl kitų asmenų padaryto nusikaltimo arba tada, kai daiktas yra trečiojo asmens įgytas neatlygintinai. Manytume, jog tokios aplinkybės yra pagrįstai vertinamos kaip išskirtinės, nes atsižvelgiant į daikto pirmojo savininko ir vėlesnio jo įgijėjo teisinės padėties

¹⁰⁵ LAT CBS teisėjų kolegijos 2009 m. vasario mėn. 23 d. nutartis civilinėje byloje E. V. v. M. B., V. N., I. B., V. B. Bylos Nr. 3K-3-67/2009, kat. 41.

pusiausvyra, pirminis savininkas šiuo atveju yra daugiau nukentėjęs, todėl ir jo teisės tokiais atvejais turėtų būti ginamos prioriteto tvarka, nepaisant net įgijėjo sąžiningumo.

Viena iš minėtų išimčių, o konkrečiai - CK 4.96 straipsnio 2 dalyje numatyta teisė susigražinti dėl įvykdyto nusikaltimo prarastą turtą, buvo pasinaudota ir kasacinio teismo nagrinėtoje byloje¹⁰⁶, kurioje buvo pripažinta, kad „turto įgijėjo sąžiningumas negali būti dominuojantis ir nulemiantis bylos išsprendimo teisinį rezultatą“. Šioje byloje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas sutiko su apeliacinės instancijos teismo motyvais pripažinti ieškovės teisių į turtą gynimą kaip prioritetinį, atsižvelgiant į turto praradimo aplinkybes. Teismas tai pat pažymėjo, kad „pagal CK 4.96 straipsnio 2 dalį savininkas, butą praradęs dėl kitų asmenų nusikaltimo, gali išreikalauti jį ir iš sąžiningo, įregistravusio savo nuosavybės teisę įgijėjo“. Įvertinus visas aplinkybes, ieškovei, prašiusiai pripažinti sandorį negaliojančiu, butas buvo gražintas natūra, o butą įgijusiam trečiajam asmeniui suteikta teisė reikalauti patirtų nuostolių atlyginimo iš atsakingo už sandorio negaliojimą asmens.

Apibendrinant restitucijos taikymą tais atvejais, kai santykiai dėl restitucijos objektu pripažįstamo turto yra peržengę vieno sandorio ribas, nes turtas yra perleistas kitiems asmenims, su kuriais turtą susigražinti siekiantis pirmasis jo savininkas nėra saistomas jokiais ryšiais, reikia pripažinti, kad daiktinės teisės normos gali daryti įtaką ir prievoliniam pažeistų teisių gynimo būdui. Manytume, jog daiktinės teisės svarba tokiais atvejais turėtų būti akcentuojama atsižvelgiant į tai, kad turtą įgijęs sąžiningas asmuo taip pat faktiškai tampa jo savininku ir jam suteikiama teisė savo nuosavybę ginti. Nors doktrinoje ir laikomasi nuomonės, kad pripažinus negaliojančiu sandorį, turėtų būti panaikinamos visos jo praecityje sukeltos pasekmės ir dėl to išnyksta teisinis pagrindas bet kokiam vėlesniam turto perleidimui, vis dėlto galima pripažinti, kad būtent sąžiningumo aspektas leidžia sukurti išimtį ir apriboti turto išreikalavimą iš sąžiningai jį įgijusio asmens. Tokiu būdu išsaugomos ne tik konkretaus, turtą įsigijusio, asmens teisės ir teisėti lūkesčiai, bet tam tikra prasme užtikrinamas ir visuomeninis interesas, sustiprinamas civilinės apyvartos patikimumas ir stabilumas, visų civilinės apyvartos dalyvių teisėti lūkesčiai, o sandorius sudarantys asmenys skatinami būti sąžiningais ir apdairiais.

¹⁰⁶ LAT CBS teisėjų kolegijos 2008 m. lapkričio mėn. 25 d. nutartis civilinėje byloje L. A. v. Z. V. ir Kėdainių rajono notaro biuro notarei G. S. Bylos Nr. 3K-3-505/2008, kat. 21.4.1.1; 30.12.1; 41

IŠVADOS

1. 2000 metais priimtam ir šiuo metu galiojančiam Lietuvos Respublikos civiliniam kodeksui yra būdinga teisės recepcija, perėmus tam tikras teisės nuostatas, tame tarpe ir reglamentuojančias restituciją, iš kitų valstybių nustatyto teisinio reguliavimo. Pastebėtina, kad bendrąsias restitucijos taisykles nustatančios CK 6.145 – 6.153 straipsnių normos savo struktūra iš esmės identišškai atitinka Kanados Kvebeko provincijos civiliniame kodekse nustatytą restitucijos teisinį reglamentavimą: abiejų valstybių civiliniuose kodeksuose yra suformuluotos ir atskirame CK skyriuje įtvirtintos restitucijos taikymo taisyklės, abibrėžti konkretūs restitucijos taikymo pagrindai, išsamiai reglamentuoti kiti su restitucija susiję klausimai. Tačiau pati restitucijos samprata Lietuvos ir Kvebeko civilinėje teisėje nėra identiška, remiantis doktrinos bei teisės aktų sisteminė analize, galima daryti išvadą, kad Lietuvoje tos pačios restituciją reglamentuojančios normos yra aiškinamos ir traktuojamos plačiau, sukuriant prielaidas restitucijos taikymui net ir tada, kai prievolinio santykio tarp asmenų nebuvo.
2. Civilinio kodekso 6.145 – 6.153 straipsniai nustato bendrąsias restitucijos taisykles, kuriomis vadovaujamosi visais restitucijos taikymo atvejais, tačiau, kaip pažymima CK komentare, galimos ir tokios situacijos, kai restitucijos taikymas bus modifikuotas dėl tam tikrų daiktinės teisės bei nepagrįstą praturtėjimą ar turto gavimą reglamentuojančių nuostatų įtakos. Atsižvelgiant į tai, kad Civiliniame kodekse yra nustatytos atskiros restitucijos, vindikacijos ir nepagrįsto praturtėjimo ar turto gavimo taisyklės, kurios visos yra skirtos reglamentuoti turto „grąžinimo“ atvejams, neišvengiamai susiduriama su rizika, kad šių institutų taikymo sritys gali susikirsti ir tam tikra prasme paveikti viena kitą, taigi tyrimo pradžioje iškeltą hipotezę galima laikyti patvirtinta.
3. Skirtingai nei ankstesnėje Civilinio kodekso redakcijoje, šiuo metu galiojančio CK 6.145 straipsnio 1 dalyje bei kitose normose yra suformuluoti konkretūs restitucijos taikymo pagrindai. Sisteminiu požiūriu įvertinus restitucijos taikymo atvejų reglamentavimą, galima išskirti net 6 restitucijos taikymo pagrindus: 1) gavus turtą neteisėtai; 2) gavus turtą per klaidą; 3) pripažinus sandorį negaliojančiu nuo sudarymo momento; 4) negalint prievolės įvykdyti dėl nenugalimos jėgos aplinkybių; 5) nutraukus sutartį; 6) panaikinus dovanojimą. Atsižvelgiant į restitucijos prigimtį ir siekiant vienareikšmiško jos, kaip prievolinio pažeistų teisių gynimo būdo, suvokimo, visi šie pagrindai turėtų būti kildinami iš tam tikrų tarp restitucijos prašančio ir turtą grąžinti privalančio asmens egzistavusių prievolinių teisinių santykių, tokiu būdu būtų galima išvengti restitucijos ir kitų „grąžinimo“ funkciją atliekančių institutų sutapatavimo.

4. Dažniausiai praktikoje pasitaikantis ir galima sakyti, klasikinis, restitucijos taikymo atvejis – sandorių pripažinimas negaliojančiais. Restitucija pripažįstama pagrindine sandorio negaliojimo pasekme, teismo pareiga taikyti restituciją nustatoma sandorių negaliojimą reglamentuojančiose CK normose. Restitucijos taikymas kitais pagrindais, pvz. sutarties nutraukimo pagal CK 6.222 straipsnį ar negalėjimo įvykdyti prievolės dėl nenugalimos jėgos atveju (CK 6.145 straipsnio 1 dalis), pasireiškia gerokai rečiau ir manytina, kad tai nulemia dispozityvus šių normų pobūdis bei galimybė asmenims apginti savo pažeistas teises kitais civilinės teisės nustatytais būdais.
5. Analizuojant restitucijos taikymą tais atvejais, kai turtas gaunamas „neteisėtai“ arba „per klaidą“, Lietuvos teisinėje literatūroje pateikiamas ne visai tikslus šių pagrindų aiškinimas, sutapatinant juos su CK 4.97 ir 6.237 straipsniuose nustatytais atvejais ir sukuriantis prielaidas manyti, kad šie pagrindai leidžia restitucijos taikymą ir neegzistuojant prievolei, įsiterpiančiam į kitų teisės institutų veikimo sritį. Atsižvelgiant į tai, kad pagal Lietuvos civilinę teisę daiktiniams ir prievoliniams santykiams yra sukurtos specialios gynimo taisyklės, o nepagrįstą praturtėjimą ar turto gavimą reglamentuojančio CK skyriaus normos taikomos tik subsidiariai, toks teisės aiškinimas vertintinas kritiškai ir turėtų būti koreguojamas.
6. Civiliniame kodekse yra iškiriami du restitucijos būdai: restitucija natūra arba piniginiu ekvivalentu. Atsižvelgiant į tai, kad šis būdas padeda realiausiai atkurti status quo, prioritetas teikiamas restitucijai natūra, tačiau šiuolaikinėje teismų praktikoje restitucijos taikymas priteisiant ekvivalentą pinigais taip pat yra gana dažnas atvejis, nulemiamas teisinių santykių sudėtingumo, turtą įgijusių sąžiningų trečiųjų asmenų apsaugos ir kitų aplinkybių, kurios restitucijos taikymą piniginiu ekvivalentu padaro labiau priimtina, racialesnį ir paprasčiau pritaikomą, nei restitucija natūra.
7. Priklausomai nuo santykių pobūdžio ir konkrečių aplinkybių, restitucija gali būti dvišalė arba vienašalė, t.y. gražinant perduotas vertybes tik vienai iš šalių. Taip pat galimos situacijos, kai atsižvelgiant į teisės normų nustatytus ribojimus bei bendrųjų teisės principų reikalavimus, restitucija bus netaikoma visiškai, todėl restitucija netaikoma pripažinus negaliojančiu viešajai tvarkai ir gerai moralei prieštaraujančius sandorius, kuriuos sudarydamos abi šalys žinojo apie tokio sandorio ydingumą, bet vis tiek jo siekė, taip pat tada, kai dėl gražintino objekto ar sandorio vykdymo specifikos yra neįmanoma realiai įvertinti ir sugražinti to, kas jau buvo perduota ar atlikta.
8. Doktrinoje ir teisės taikymo praktikoje pripažįstant prievolinės ir daiktinės teisės atskirumą, laikomasi nuomonės, kad restitucija ir vindikacija yra savarankiškos, skirtingos teisinės prigimties pažeistų teisių gynimo priemonės, kurių taikymą nulemia konkretaus materialinio santykio pobūdis. Restitucija galima tik tais atvejais, kai tarp asmenų egzistuoja prievoliniai

teisiniai santykiai, o vindikacinį ieškinį daikto savininkas gali pareikšti neapibrėžtam asmenų ratui, remdamasis savo daiktinės teisės pažeidimu. Atsižvelgiant į tai, sprendžiant turto gražinimo klausimus, yra itin svarbu tinkamai kvalifikuoti tarp asmenų susiklosčiusius materialinius santykius, ir teisingai suvokti šiuos santykius reglamentuojančių normų tarpusavio sąveiką bei parinkti tinkamą pažeistų teisių gynimo būdą.

9. Dėl daiktinei teisei pripažįstamo absoliutumo, vindikacijos taisyklės tam tikrais atvejais gali daryti įtaką ir nustatyti apribojimus restitucijos taikymui. Tokia situacija susiklosto, taikant restituciją vadinamosios „sandorių grandinės“ atveju. Nustačius, kad tam tikrą turta įgijo sąžiningas trečiasis asmuo, šio turto išreikalauti neleidžiama ir pirmasis jo savininkas turi teisę tik į piniginio ekvivalento priteisimą, bet ne į daikto gražinimą natūra. Taikant šią išimtį pripažįstama, kad asmuo, kuris nežinojo ir neturėjo galimybių žinoti, kad įgyja tam tikrą turta iš asmens, neturinčio teisės jo perleisti, laikytinas sąžiningu įgijėju, todėl turto išreikalavimas iš tokio asmens būtų neteisingas ir pažeidžiantis tiek šio asmens, tiek visos visuomenės bendrus interesus, civilinės apyvartos patikimumą ir stabilumą.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Įstatymai ir kiti teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos konstitucija. Vilnius, Mūsų Saulužė, 2005;
2. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas// Valstybės žinios. 2000, Nr. 74-2262;
3. Lietuvos TSR civilinis kodeksas // Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės Žinios. 1964, Nr. 19-138;
4. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas// Valstybės žinios. 2000, Nr. 74-2262;
5. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 36-1240;
Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas// Valstybės žinios. 2002, Nr. 36-1340;
6. Prancūzijos civilinis kodeksas
http://www.legifrance.gouv.fr/html/codes_traduits/code_civil_textA.htm Prisijungimo laikas 2010-11-08;
7. The Civil Code of Québec. <http://www.canlii.org/en/qc/laws/stat/sq-1991-c-64/latest/sq-1991-c-64.html#history> Prisijungimo laikas 2010-11-07;
8. The Principles of European Contract Law
http://frontpage.cbs.dk/law/commission_on_european_contract_law/PECL%20engelsk/engelsk_partI og_II.htm Prisijungimo laikas 2010-11-07;
9. UNIDROIT Principles for International Commercial Contracts
www.unidroit.org/.../principles/contracts/principles2004/integralversionprinciples2004-e.pdf
Prisijungimo laikas 2010-11-07;
10. Vokietijos civilinis kodeksas
http://www.bundesrecht.juris.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#BGBEngl_000P812
Prisijungimo laikas 2010-11-08.

Specialioji literatūra

1. Ambrasienė D., Baranauskas E. ir kt. Civilinė teisė. Prievolių teisė. Vadovėlis. Lietuvos teisės universitetas, Vilnius, 2004;
2. Balčikonis R. Sąžiningumo principas sutarčių teisėje// Jurisprudencija. 2003, Nr. 41(33);
3. Baranauskas E., Papirtis L. ir kt. Civilinė teisė. Bendroji dalis. Vadovėlis, antras tomas. Mykolo Romerio universitetas, Vilnius, 2005;

4. Baranauskas E., Laurinavičius K., Pakalniškis V. ir kt. Daiktinė teisė: vadovėlis. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010;
5. Dambrauskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Monografija. Vilnius: Justitia, 2009;
6. Dambrauskaitė A. Restitucijos taikymo sandorių pripažinimo negaliojančiais bylose problemos// Jurisprudencija. 2003, Nr. 37(29).
7. Dambrauskaitė A. Sandorių pripažinimas negaliojančiais ir sąžiningo įgijėjo interesų apsauga// Jurisprudencija. 2002, Nr. 28(20);
8. Jukna F., Kindurys A., Bendorienė A. Tarptautinių žodžių žodynas, 2001 m;
9. Mikelėnas V. Tarptautinės privatinės teisės įvadas. Vilnius, Justitia: 2001;
10. Mikelėnas V. Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje (1). Justitia 2006 m. Nr. 4 (62). P. 2.
11. Mikelėnas V. Vindikacija ir jos taikymas. Justitia, 2005, Nr. 1;
12. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga;
13. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos / Mikelėnas V., Vileita A., Taminskas A. Vilnius: Justitia 2001;
14. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė / Mikelėnas V. Vilnius: Justitia 2003, T. 1;
15. Lietuvos teisės pagrindai / G. Dambrauskienė, A. Marcijonas, E. Monkevičius ir kt. Vilnius: Justitia, 2004;
16. Mikelėnas V. Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija, Justitia 1996 m.;
17. Nekrošius I., Vėlyvis S. Romėnų teisė. Vilnius: Justitia, 1999;
18. Pranskevičius A., Pumputienė R. Sandorių negaliojimo pagrindai ir pasekmės// Juristas. 2005, Nr. 5;
19. Staskonis V. Civilinė teisė. Vadovėlis. Vėjusia 1997;
20. Tarptautinių žodžių žodynas. Trečiasis leidimas. Vilnius: Alma litera, 2004;
21. Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000;
22. Vasarienė D. Civilinė teisė. Paskaitų ciklas. Vilniaus vadybos kolegija, 2002 m.;
23. Zweigert K., Kotz H. Lyginamosios teisės įvadas. Vilnius: Eugrimas, 2001;
24. Schlechtriem P. Restitution – unjust enrichment and negotiorum gestio. 2001;
25. Sūdžius V. Sutartys: principai ir praktika. Trečiasis leidimas. UAB „Pačiolis“ leidykla, 2001;

26. Šiuolaikinės civilinės teisės raidos tendencijos ir perspektyvos. Mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius, Justitia, 2007;
27. Treitel G. H. The Law of Contract. 11th edition. London: Thomson / Sweet & Maxwell, 2003;
28. Turner Ch. Unlocking contract law. 2nd edition. London : Hodder Arnold, 2007;
29. Virgo G. The principles of the law of restitution. Oxford ; New York: Clarendon Press, 1999;
30. Virgo G. The principles of the law of restitution. 2nd edition. Oxford : Oxford University Press, 2006.

Teismų praktika

1. LAT CBS teisėjų kolegijos 2010 m. spalio mėn. 4 d. nutartis civilinėje byloje A.Č. v UAB „Molesta“. Bylos Nr. 3K-3-370/2010, kat. 41; 44.1; 44.3; 52.3;
2. 99.5; 121.21; LAT CBS teisėjų kolegijos 2010 m. rugpjūčio mėn. 6 d. nutartis civilinėje byloje M. J. Š. v. L. U. D., J. B., A. V., J. Š. Bylos Nr. 3K-3-356/2010 kat. 25.3, 30.12.1; 41;
3. LAT CBS teisėjų kolegijos 2010 m. liepos 30 d. nutartis civilinėje byloje G. B. v. Klaipėdos apskrities viršininko administracija (teisių perėmėjas – Valstybinė teritorijų planavimo ir statybos inspekcija prie Aplinkos ministerijos), bylos Nr. 3K-3-333/2010, kat. 45.6; 30.2; 30.3;
4. LAT CBS teisėjų kolegijos 2010 m. liepos 2 d. nutartis civilinėje byloje J. P., R. A. G. v. A. M., bylos Nr. 3K-3-302/2010, kat. 42.4; 44.5.2.17; 42.11.5;
5. Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. birželio mėn. 21 d. nutartis civilinėje byloje UAB „Terife“ v UAB „Lakis“, V. R., A. M., P. J., J. K. Bylos Nr. 2A-430/2010;
6. LAT CBS teisėjų kolegijos 2010 m. balandžio mėn. 27 d. nutartis civilinėje byloje A. K. ir G. A. v. Alytaus apskrities viršininko administracijos Žemės tvarkymo departamento Lazdijų rajono žemėtvarkos skyrius, Alytaus apskrities viršininko administracija, E. K. ir kiti. Bylos Nr. 3K-3-185/2010, kat. 30.4.1; 41; 30.10; 34.2;
7. LAT CBS teisėjų kolegijos 2010 m. balandžio mėn. 12 d. nutartis civilinėje byloje M.S. v G.S., A.S. Bylos Nr. 3K-3-162/2010. Kat. 49;
8. LAT CBS teisėjų kolegijos 2010 m. vasario 12 d. nutartis civilinėje byloje UAB „Rolvika“ v. BUAB „LVS“ ir kt., bylos Nr. 3K-3-90/2010, kat. 43.2;

9. LAT CBS teisėjų kolegijos 2009 m. gruodžio mėn. 21 d. nutartis civilinėje byloje E. Ž. ir L. Ž. v. A. M., A. R. Bylos Nr. 3K-3-569/2009, kat. 35.3.1; 43.2;
10. Kauno apygardos teismo CBS 2009 m. gruodžio mėn. 16 d. nutartis civilinėje byloje M. J. Š. v. L. U. D., J. B., A. V., J. Š. Bylos Nr. 2A-1744-260/2009 kat. 21.4.1.1; 21.4.1.2; 41;
11. LAT CBS teisėjų kolegijos 2009 m. gruodžio 8 d. nutartis civilinėje byloje UAB „Tefire“ v. UAB „Lakis“ ir kt. Bylos Nr. 3K-3-555/2009, kat. 21.4.2.7;
12. LAT CBS teisėjų kolegijos 2009 m. gruodžio mėn. 4 d. nutartis civilinėje byloje Vilniaus Apygardos Vyr. Prokuroras v. J. G., V. V. D., I. K. ir kt. Bylos Nr. 3K-3-570/2009, kat. 41;
13. LAT CBS teisėjų kolegijos 2009 m. spalio mėn. 23 d. nutartis civilinėje byloje V. G. v. K. K., G. Š. Bylos Nr. 3K-3-452/2009, kat. 129.2; 129.19.4; 41; 99.5;
14. LAT CBS teisėjų kolegijos 2009 m. balandžio mėn. 23 d. nutartis civilinėje byloje A. G. ir V. G. v. R. S, M. K., O. P. Bylos Nr. 3K-7-90/2009, kat. 129.2; 41; 129.19.2; 25.3;
15. LAT CBS teisėjų kolegijos 2009 m. vasario mėn. 23 d. nutartis civilinėje byloje E. V. v. M. B., V. N., I. B., V. B. Bylos Nr. 3K-3-67/2009, kat. 41;
16. LAT CBS teisėjų kolegijos 2009 m. sausio 27 d. nutartis civilinėje byloje Kauno apskrities viršininko administracija v. Kauno rajono savivaldybės administracija ir kt., bylos Nr. 3K-3-41/2009;
17. LAT CBS teisėjų kolegijos 2008 m. lapkričio mėn. 25 d. nutartis civilinėje byloje L. A. v. Z. V. ir Kėdainių rajono notaro biuro notarei G. S. Bylos Nr. 3K-3-505/2008, kat. 21.4.1.1; 30.12.1; 41;
18. LAT CBS teisėjų kolegijos 2008 m. rugsėjo mėn. 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-418/2008, kat. 21.4.1.3; 114.11;
19. LAT CBS teisėjų kolegijos 2008 m. rugpjūčio mėn. 1 d. nutartis civilinėje byloje UAB „Kirstnė“, O. N. L., R. S., N. S., A. Š. v. UAB „Medicinos bankas“, UAB „Medicinos banko lizingas“, S. D. įmonė. Bylos Nr. 3K-3-317/2008, kat. 27.3.2.1; 21.4.1.1; 21.4.2.1; 24.2; 36.4; 25.3; 43.2; 42.4;
20. LAT CBS teisėjų kolegijos 2006 m. gegužės mėn. 29 d. nutartis civilinėje byloje I.T. v. G.Ž. Bylos Nr. 3K-3-359/2006, kat. 21.4.2.6; 95.6.2;
21. LAT CBS 2006 m. sausio mėn. 16 d. nutartis civilinėje byloje, bankrutuojanti R. M. stomatologinė klinika v bankrutuojanti UAB „Ratio“, AB bankas „Snoras“, A. M. , R. M. Bylos Nr. 3K-3-30, kat. 21.4.1.2; 21.4.1.4; 114.11; 22.5; 126.5;
22. LAT CBS teisėjų kolegijos 2004 m. sausio mėn. 14 d. nutartis N. Š. v. K. Š., bylos Nr. 3K-3-37/2004, kat. 25.7, 15.2.1.3, 65;

23. LAT CBS Teisėjų kolegijos 2003 m. spalio 8 d. nutartis, priimta civilinėje byloje L. Š. v. UAB „Paira“, bylos Nr. 3K-3-931/2003, 39.3; 56.1;
24. LAT CBS teisėjų kolegijos 2002 m. spalio mėn. 23 d. nutartis civilinėje byloje M.M. v S.S. Bylos Nr. 3K-3-1241, kat. 94.3; 44;
25. LAT CBS teisėjų kolegijos 2002 m. birželio 24 d. nutartis civilinėje byloje A.R. v A.Š. Bylos Nr. 3K-3-926/2002, kat. 31.3.1;
26. LAT CBS teisėjų kolegijos 2001 m. rugsėjo mėn. 5 d. nutartis civilinėje byloje Palangos miesto savivaldybė v. A. G. personalinė įmonė ir kt. Nr. 3K-3-749, kat. 15.2.1.1; 107.1;
27. LAT CBS teisėjų kolegijos 2000 m. spalio mėn. 2 d. nutartis byloje UAB „Init“ v UAB „Parabolė“, bylos Nr. 3K-3-905/2000, kat. 42;
28. LAT CBS teisėjų kolegijos 1999 m. birželio mėn. 28 d. nutartis civilinėje byloje AB „Mažeikių elektrotechnika“ v AB „Lietuvos energija“. Bylos Nr. 3K-3-369, kat. 42;
29. LAT CBS teisėjų kolegijos 1997 m. vasario 26 d. nutartis civilinėje byloje M. B. v. Klaipėdos teritorinis valstybinis inventorizavimo, projektavimo ir paslaugų biuras. Bylos nr. 3K-229/1997 m;
30. LAT Senato 1997 m. birželio mėn. 13 d. nutarimas Nr. 9; „Dėl sutarties pripažinimo negaliojančia“. Teismų praktika 8.
31. Ir kitos bylos iš www.lat.lt.

SANTRAUKA

RESTITUCIJOS TAIKYMO PAGRINDAI, SĄLYGOS IR YPATUMAI

Vartojamos sąvokos: restitucija, sandoris, recepcija, sandorio negaliojimas, sutarties nutraukimas, nepagrįstas praturtėjimas ar turto gavimas, vindikacija, tretieji asmenys, sąžiningumas.

Baigiamajame darbe analizuojamas restitucijos reglamentavimas, samprata bei taikymo specifika ir ypatumai. Aptariami restitucijos taikymo pagrindai, komentuojami praktiniai restitucijos taikymo atvejai ir teismų praktikoje galinčios kilti problemos taikant restituciją šiais pagrindais, sprendžiant klausimą dėl restitucijos būdo ir rūšies parinkimo. Taip pat analizuojamas restitucijos ir vindikacijos santykis, daiktinės teisės įtaka bei galimi ribojimai restitucijos taikymui.

Įsigaliojus 2000 metų Civiliniam kodeksui restitucijos reglamentavimas iš esmės pasikeitė: restitucijos sąvoka buvo įtvirtinta teisės akto tekste, restituciją reglamentuojančios normos išskirtos į atskirą skyrių ir įvardintos kaip bendrosios restitucijos taikymo taisyklės. Vertinant tokį restitucijos reglamentavimą, pastebima, kad jam turėjo įtakos teisės recepcija, pasirinktas restitucijos teisinio reglamentavimo modelis labai panašus į galiojantį Kanados Kvebeko provincijoje, tačiau pati restitucijos samprata nėra identiška.

Sisteminė Civilinio kodekso normų analizė leidžia išskirti net šešis restitucijos taikymo pagrindus, iš jų dažniausiai praktikoje pasitaikantis – sandorio pripažinimas negaliojančiu ab initio. Kitais pagrindais restitucija taikoma rečiau, šie pagrindai mažiau tyrinėti ir teisės doktrinoje, atsižvelgiant į tai, šiame darbe jiems skiriama daugiau dėmesio, pateikiami praktiniai pavyzdžiai, analizuojama šių pagrindų aiškinimo bei restitucijos taikymo problematika, taip pat aptariamos restitucijos rūšys ir būdai, kiti restitucijos taikymo ypatumai.

Doktrinoje ir teismų praktikoje pripažįstama nuomonė, kad restitucija ir vindikacija yra savarankiškos, skirtingos teisinės prigimties pažeistų teisių gynimo priemonės, kurių taikymą nulemia konkretaus materialinio santykio pobūdis. Restitucija galima tik tarp prievolės šalių, t.y. tarp asmenų turi egzistuoti prievoliniai teisiniai santykiai, o vindikacinį ieškinį daikto savininkas gali pareikšti neapibrėžtam asmenų ratui, remdamasis savo daiktinės teisės pažeidimu. Daiktinės teisės pasižymi absoliutumu, taigi vindikacijos taisyklės tam tikrais atvejais gali daryti įtaką ir nustatyti apribojimus restitucijos taikymui. Tokios situacijos pavyzdys yra atvejai, kada pagal restitucijos taisyklės gražintinas turtas yra perleistas tretiesiems asmenims. Tokiais atvejais, būtina nustatyti šių asmenų sąžiningumo faktą ir konstatavus, kad asmuo buvo sąžiningas, pagal bendrą taisyklę draudžiama taikyti restituciją natūra ir išreikalauti perleistą turtą.

SUMMARY

THE GROUNDS, CONDITIONS AND SINGULARITIES OF APPLICATION OF RESTITUTION

The terms used: restitution, reception, the avoidance of transaction, the breach of contract, unjust enrichment or receipt of property, action for vindication, third parties, good faith.

The author analyzes regulation, concept and specifics, separate grounds, modes and types of restitution, comments the practical application of this legal instrument and notes some problems that arise for the courts applying the restitution and separating it from other similar institutes, such as vindication or unjust enrichment.

As the Civil code of Republic of Lithuania entered into force on the year 2000, the regulation of restitution has been changed significantly: the concept of restitution was legalized and set into the text of the Civil code, the special norms regulating restitution were created and set in the separate section of the Civil code, forming the specific rules for the restitution. It is noticeable that the model of restitution in Lithuania is rather similar to the regulation of restitution in the province of Quebec in Canada and it can be considered as the reception of the law, that was made while preparing the new Civil code of Republic of Lithuania.

The systemic analysis of the norms of the Civil Code allows to separate six grounds for application of restitution. The most common case when the restitution is applicable is the avoidance of the transaction. Other grounds for restitution are more unusual and they are less studied and analyzed in the legal doctrine as well. According to this fact, the author pays more attention to comment and carefully examine every separate ground, the practical examples of application of restitution on different grounds.

In the legal doctrine and the court practice it is considered that restitution and the action for vindication are separate and independent legal remedies and the application of one or another is determined by the nature of the legal relations. The restitution can be applied only when the relation of obligation exists and the action for vindication can be used when some material rights are infringed. Material rights are considered as absolute, so in some cases they can influence or even restrict the application of restitution. The example of such situation can be when some material property, that should be the object of restitution, is transferred to a third person of a good faith. If such case arises, according to the general rule, the restitution in nature can not be applied.